

RAAD VOOR DIERENAANGELEGHENEDEN

DODEN VAN ZORGBEHOEVENDE DIEREN

Inhoudsopgave

Procedure	3
Leeswijzer	3
Samenvatting	4
1. Inleiding	8
1.1 Achtergrond	8
1.2 Vragen van de minister	8
1.3 Relatie met eerdere zienswijzen	9
2. Achterliggende zorgen	11
2.1 Dodingspraktijk en dierhouderij	11
2.2 Het individuele dier binnen het bedrijf	11
2.3 Opvattingen van het publiek	12
2.4 Gewetensnood bij dierhouders	13
3. Afbakening	15
3.1 Wat verstaan we onder zorgbehoevend?	15
3.2 Hoe verhoudt dit begrip zich tot dierwaardige dierhouderij?	16
3.3 Wat valt onder euthanasie?	17
3.4 Welke dierpraktijken nemen we in beschouwing?	19
4. Afweging van waarden en belangen	20
4.1 Waarden en belangen	21
4.2 Waarden gerelateerd aan de mens	21
4.3 Waarden gerelateerd aan het dier	22
4.4 Overige waarden	23
5. Relevante criteria in het besluitvormingsproces	24
5.1 Categorie I: Het dier dient uit zijn lijden te worden verlost	24
5.2 Categorie II: Inspanningen en kosten zijn economisch niet haalbaar	25
5.3 Belangrijke vragen	26
6. Professionalisering en dialoog	27
6.1 Ondersteuning en ketenkwaliteitssystemen	27
6.2 Scholing en professionalisering	28
6.3 Communicatie en dialoog	29
7. Conclusies en aanbevelingen	30
Bronnen	33
Samenstelling van de raad	34
Bijlage 1: Geraadpleegde praktijkdeskundigen	35

Procedure

Deze zienswijze van de Raad voor Dierenaangelegenheden is opgesteld op verzoek van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en voorbereid door een forum bestaande uit de raadsleden prof. dr. ir. L.A. den Hartog (voorzitter), dr. H.A.P. Urlings, drs. F. Verstappen, J. van de Ven, drs. R.A. Tombrock, D.M. Eppink DVM, MSc. (jong RDA) en mr.drs. J. Staman. Om alle leden van het forum optimaal inzicht te verschaffen in het doden van zorgbehoevende dieren, is voor verschillende praktijken de thans bestaande toestand geschetst. Schetsen zijn gemaakt voor de opvang van uitheemse en gezelschapsdieren, voor manegebedrijven, voor dierentuinen, voor slachthuizen en voor melkvee-, melkgeiten-, varkens- en leghennenbedrijven. Voor het samenstellen van deze schetsen is informatie ingewonnen bij 18 verschillende praktijkdeskundigen, teksten zijn voor commentaar en aanvullingen teruggelegd. De schetsen zijn door het forum vooral gebruikt om een beter beeld te krijgen van de praktijk van het doden van zorgbehoevende dieren en de overwegingen die er spelen, zonder daarbij te streven naar volledigheid. Om de omvang van deze zienswijze te beperken, is besloten om hierin alleen voorbeelden uit deze schetsen op te nemen. Het forum werd bij haar werkzaamheden ondersteund door de commissiesecretarissen dr. K. van Hees en dr. ing. H. Hopster van het RDA-team. De concepttekst van deze zienswijze is in delen besproken in het forum waarna deze gesprekken hun weerslag kregen in een volledige concept zienswijze. Dit concept is in een horizontale toets voorgelegd aan alle leden van de Raad, aan de leden van jong-RDA en aan het RDA-team. Opmerkingen en aanvullingen van deze leden zijn vervolgens verwerkt in de zienswijze zoals deze voor u ligt. Deze zienswijze is dan ook een product van de gehele Raad.

Leeswijzer

Deze zienswijze gaat dieper in op de besluitvorming rond het doden van zorgbehoevende dieren en de belangen, waarden en criteria die daarbij een rol spelen. Ook wordt aandacht besteed aan hoe praktijken kunnen worden verbeterd en hoe dit lastige onderwerp beter bespreekbaar kan worden gemaakt. In hoofdstuk 1 wordt het onderwerp ingeleid en de vraag van de minister weergegeven. In hoofdstuk 2 zijn onderliggende zorgen over de huidige dodingspraktijk en de maatschappelijke opvattingen over het doden van dieren beknopt weergegeven, vanuit het perspectief van burgers en dierhouders. Voorbeelden geven situaties weer waar het schuurt. In hoofdstuk 3 wordt het onderwerp ingekaderd tot de bedrijfsmatige houderij van dieren, wordt het begrip 'zorgbehoevend' gedefinieerd en het begrip euthanasie nader geduid. Hoofdstuk 4 geeft de verschillende waarden en belangen weer die een rol spelen bij het besluit om dieren eerder dan de bedoeling was (voortijdig) te doden. Hoofdstuk 5 gaat in op de criteria die kunnen gelden bij het besluit om dieren voortijdig te doden en eindigt met vragen die van nut kunnen zijn in het gesprek over dit lastige onderwerp. In hoofdstuk 6 wordt ingegaan op professionalisering van praktijken en op het beter bespreekbaar maken van het onderwerp. Hoofdstuk 7 sluit af met conclusies en aanbevelingen.

Samenvatting

Achtergrond en vragen

Dierhouders zijn wettelijk verplicht dieren de zorg te bieden die ze redelijkerwijs behoeven (artikel 1.3 Wet dieren). Daar hoort ook een verantwoord beleid bij voor dieren waarvan het leven eerder dan voorzien moet worden beëindigd. Het besluit om dieren voortijdig te doden is een problematisch, maar noodzakelijk onderdeel van onze zorg voor dieren.

De positie van dieren in onze samenleving verandert en het doden van dieren roept in toenemende mate vragen op. De maatschappelijke kritiek spitst zich toe op de zorgvuldigheid waarmee wordt besloten om dieren te doden en op een verantwoorde uitvoering van zo'n besluit.

De minister van LNV heeft de Raad voor Dierenaangelegenheden gevraagd zich in een zienswijze uit te spreken over euthanasie van zorgbehoevende dieren. De kernvraag luidde hoe een verantwoord euthanasiebeleid voor deze dieren er uit zou kunnen zien.

Bij de beantwoording heeft de Raad zich gebogen over enkele deelvragen:

- welke belangen en waarden spelen een rol bij een besluit om het leven van een dier voortijdig te beëindigen?
- welke criteria moeten daarbij worden betrokken?
- en hoe kan de dierhouderij in het kader van het verantwoord ondernemen de transparantie vergroten, met oog voor zowel dier als dierhouder?

Kaders

Zorgbehoevend

Bij mensen wordt gesproken van 'zorgbehoevend' als een persoon langdurig nauwelijks of niet meer in staat is om voor zichzelf te zorgen. Voor dieren heeft het begrip zorgbehoevend een andere betekenis. Gehouden dieren zijn per definitie beperkt zelfredzaam en behoeven levenslang zorg van mensen. De Raad verstaat onder 'zorgbehoevende dieren': dieren waaraan binnen het huidige economische model geen perspectief kan worden geboden op een leven dat minimaal voldoet aan de geldende wettelijke normen voor dierenwelzijn.

Categorie I en II

Binnen die groep onderscheiden we grosso modo twee categorieën. Categorie I omvat dieren waarbij ernstige pijn en onherstelbare welzijnsschade alleen kan worden beëindigd door hun leven te beëindigen. Categorie II bestaat uit dieren waarvoor een leven dat minimaal voldoet aan de geldende wettelijke normen niet mogelijk wordt geacht omdat dit inspanningen vraagt die verder gaan dan hetgeen binnen het huidige economische model, redelijkerwijs van de individuele dierhouder gevraagd kan worden. Het betreft vaak dieren die niet ondraaglijk lijden, maar die niet of niet langer geschikt zijn voor het doel waarvoor ze bestemd zijn – ook niet na behandeling en herstel - en waarvoor geen economisch haalbare alternatieve bestemming mogelijk is.

Met het doden van zorgbehoevende dieren bedoelen we in deze zienswijze de actieve, voortijdige beëindiging van het leven van dieren uit de twee genoemde categorieën. Ook bij voortijdig doden geldt als uitgangspunt dat de dieren elke vermijdbare vorm van pijn, spanning of lijden wordt bespaard.

Nooddoding

De Raad pleit voor een zorgvuldig gebruik van begrippen en stelt voor om bij dieren, in plaats van euthanasie, de term 'nooddoding' te hanteren. Nooddoding is een verbijzondering van voortijdig doden, enkel en alleen in het belang van het dier, om het uit uitzichtloos lijden te verlossen.

De Raad hanteert deze term liever dan euthanasie, omdat euthanasie zijn betekenis vooral aan de toepassing bij mensen ontleent en staat voor actieve levensbeëindiging op verzoek van een wilsbekwame patiënt. Bij dieren is geen sprake van zelfbeschikking of wilsbekwaamheid.

Bedrijfsmatige dierhouderij

In deze zienswijze beperken we ons tot de bedrijfsmatige dierhouderij. Die omvat bedrijven met productiedieren, manegebedrijven, slachthuizen, dierentuinen, stads- en kinderboerderijen, dierenasielen en dierenopvangcentra alsmede bedrijven waar gezelschapsdieren worden gefokt. Op al die bedrijven doen zich gevallen voor waarin besloten moet worden over voortijdige beëindiging van het leven van dieren.

Maatschappelijke opvattingen

In onze samenleving stemt meer dan tachtig procent van de mensen in met nooddoding van dieren als dat op voornamelijk diergeneeskundige gronden gebeurt (categorie I). De acceptatie lijkt aanzienlijk geringer als het gaat om het voortijdig doden van dieren om economische redenen (categorie II).

Mensen die moeten besluiten tot het voortijdig doden van dieren, en meer nog zij die bij de uitvoering zijn betrokken, ervaren verschillende vormen en gradaties van gewetensnood. Samen met het taboe dat er rust op het doden van dieren, kan dit leiden tot uit- of afstel van een tijdig, noodzakelijk besluit om een dier uit zijn lijden te verlossen.

Waarden en belangen

Het doden van zorgbehoevende dieren mag nooit vanzelfsprekend zijn. Bij de legitimatie spelen verschillende waarden en belangen elk hun eigen rol. Ze hangen samen met het doel waarvoor dieren door de mens worden gehouden (productie, recreatie, opvang), met het dier zelf (intrinsieke waarde), met de relatie tussen dier en houder (affectieve waarde, instrumentele waarde) en met overige waarden (beslag op grondstoffen en hulpbronnen, medicatie, arbeid of ruimte en de gevolgen voor veiligheid en volksgezondheid).

Criteria

Voor dieren in categorie I worden andere criteria gehanteerd dan voor dieren in categorie II. Een besluit om een dier uit zijn lijden te verlossen (cat. I) berust vrijwel altijd op diergeneeskundige gronden. Maatgevende criteria om tot nooddoding te besluiten zijn onder andere: afwezigheid van het vermogen om te voorzien in basislevensbehoeften (eten, drinken, ademen, ontlasten of mobiliteit), ernstig mentaal of fysiek lijden en slechte of onzekere herstelprognose of onomkeerbare gedragsproblemen waaronder het dier zelf lijdt. Bij dieren in categorie II wordt het in leven laten van dieren economisch niet haalbaar geacht. Dit is bijvoorbeeld het geval bij pasgeboren dieren met geringe overlevingskansen, dieren die een gevaar vormen voor de omgeving, of dieren die ongeschikte eigenschappen hebben voor het doel van de houderij.

Voorkomen moet worden dat het voortijdig doden van dergelijke dieren een routine wordt. In die situaties zal moeten worden nagegaan of er achterliggende structurele oorzaken zijn en hoe deze zijn op te heffen. Er zijn dan bedrijfs- of systeemaanpassingen nodig om de noodzaak tot het voortijdig doden van dieren terug te dringen. De RDA vindt dat dit nadrukkelijk een plek moet krijgen in de besprekingen over het convenant Dierwaardige Veehouderij.

Professionalisering en dialoog

Binnen de bedrijfsmatige dierhouderij groeit de aandacht voor het voortijdig doden, de vereiste zorgvuldigheid van de besluitvorming en de ermee samenhangende gevoeligheden in de praktijk en in de samenleving. Er circuleren goede voorbeelden van beslissondersteuners, richtlijnen en

protocollen waarmee besluiten tot het doden van zorgbehoevende dieren op zorgvuldige en controleerbare wijze tot stand kunnen komen. Er zijn ook benchmarken op basis waarvan eventuele bedrijfsspecifieke of sectorgebonden oorzaken geïdentificeerd en aangepakt kunnen worden. Zo'n instrumentarium is echter niet voor alle diercategorieën in alle sectoren beschikbaar. Ook blijft het bespreekbaar maken van dit emotioneel en moreel beladen onderwerp voor velen lastig.

Conclusies

De belangrijkste conclusies van deze zienswijze zijn:

- De intrinsieke waarde van het dier en aandacht voor een goede omgeving, goede voeding, goede gezondheid, ruimte voor natuurlijk gedrag en het bereiken van een positieve emotionele staat voor het individu dienen in alle gevallen vertrekpunt voor onze omgang met dieren te zijn, ook als het gaat om het voortijdig doden ervan;
- We onderscheiden voor het doden van zorgbehoevende dieren twee categorieën: dieren die ondraaglijk lijden en in hun eigen belang voortijdig moeten worden gedood (cat. I) en dieren waaraan, binnen de grenzen van het huidige economisch model, door de individuele houder geen leven volgens minimaal de wettelijke normen geboden kan worden en waarvoor geen economisch haalbare alternatieve bestemming mogelijk is (cat. II);
- Bij alle vormen van bedrijfsmatige dierhouderij doet de noodzaak om zorgbehoevende dieren voortijdig te doden zich op enig moment en om enigerlei reden voor. Het is onacceptabel om een dier dat ernstig lijdt en niet zal herstellen aan zijn lot over te laten en langzaam te laten sterven;
- In onze samenleving stemt een grote meerderheid in met nooddoding (categorie I). De acceptatie lijkt aanzienlijk geringer als het gaat om het voortijdig doden van dieren om economische redenen (categorie II);
- Per dierpraktijk en per situatie verschillen de waarden en belangen die in het geding zijn bij de afweging om dieren voortijdig te doden. In alle gevallen geldt dat het zou moeten gaan om incidentele gevallen. Als sprake is van routinematig voortijdig doden, dan zijn bedrijfsaanpassingen of systeemverandering noodzakelijk;
- Mensen die moeten besluiten tot het voortijdig doden van dieren en in sterkere mate degenen die bij de uitvoering betrokken zijn, ervaren verschillende vormen en gradaties van gewetensnood. Dat kan belemmerend werken op het tijdig nemen en uitvoeren van zo'n besluit;
- Beslisondersteuners, richtlijnen en protocollen kunnen bijdragen aan een zorgvuldiger en controleerbare besluitvorming en uitvoering. Met benchmarksystemen kunnen bedrijfsspecifieke of sectorgebonden oorzaken aangepakt worden. Zo'n instrumentarium is echter niet voor alle diercategorieën in alle sectoren beschikbaar.
- Voortijdig doden van (veelal jonge) dieren is een emotioneel en moreel beladen onderwerp en voor velen lastig bespreekbaar, waardoor verbeteringen worden belemmerd.

Aanbevelingen

De RDA bepleit een herijking van het kader waarbinnen tot het voortijdig doden van dieren wordt besloten. Dit zou moeten gebeuren in gezamenlijkheid door de overheid, de dierpraktijken en de Dierenbescherming. De Raad doet daarvoor de volgende aanbevelingen:

Doe meer aan preventie

De veranderende positie van het dier in de samenleving en het groeiende ongemak over het doden van dieren vragen om preventie. Dat wil zeggen, het voorkomen van situaties waarin zorgbehoevende dieren moeten worden gedood of tenminste maatregelen waardoor het aantal gevallen wordt verminderd. De RDA doet sectorpartijen twee aanbevelingen.

- Zorg ervoor dat in alle vormen van bedrijfsmatige dierhouderij voldoende aandacht wordt

besteed aan het individuele dier. Zet sterk in op preventie en voorkom zo veel mogelijk dat er zorgbehoevende dieren 'ontstaan'.

- Overdenk waar de noodzaak tot het voortijdig doden van dieren structureel verankerd is geraakt in houderijsystemen en ontwikkel alternatieven waarmee dit zoveel mogelijk kan worden teruggedrongen, met als focus het individuele dier. Dit zal expliciet een plek moeten krijgen in de discussie over Dierwaardige Veehouderij.

Begin bij een zorgvuldige afweging

De erkenning van de intrinsieke waarde van dieren maakt dat doden nooit vanzelfsprekend kan zijn. Elke situatie vraagt om een zorgvuldige afweging, die expliciet maakt welke waarden en belangen worden meegenomen en hoe het belang van de onderhavige dieren zich daarmee verhoudt.

- De RDA raadt sectorpartijen aan om richtlijnen en instrumenten te laten ontwikkelen voor alle relevante diersoorten en vormen van bedrijfsmatige dierhouderij. Daarnaast adviseert de Raad het voortijdig doden van zorgbehoevende dieren waar mogelijk op te nemen in ketenkwaliteitssystemen.
- Overheid moet systemen ontwikkelen om gegevens van bedrijfsmatige dierhouders voor een benchmark te verzamelen. In ruil voor hun deelname ontvangen dierhouders informatie, begeleiding, scholing en training om tot verbeteringen te komen, waarmee het aantal zorgbehoevende dieren kan worden teruggedrongen.

Zorg voor een verantwoorde uitvoering

In alle gevallen dient het doden tijdig en met de grootst mogelijke zorgvuldigheid te worden uitgevoerd door vakbekwame mensen. De Raad adviseert de overheid het volgende:

- Leg de verantwoordelijkheid voor het voortijdig doden van zorgbehoevende dieren bij de dierhouder, die daarvoor afstemt met deskundigen (bv. diergeneeskundigen, gedragsbiologen). Zorg daarbij voor voldoende effectieve ondersteuning bij het nemen van het besluit en bij een pijnloze en zachtzinnige uitvoering daarvan.

Maak het onderwerp beter bespreekbaar

Om het onderwerp beter bespreekbaar te maken zijn communicatie en opleiding belangrijk.

- De Raad adviseert sectorpartijen: zorg voor een goede communicatie over het voortijdig doden van dieren; dat betreft zowel het delen van informatie binnen de bedrijfsmatige dierhouderij als het organiseren van dialogen om het onderwerp bespreekbaar te maken.
- De Raad vindt dat de overheid het voortijdig doden van dieren expliciet een plek moet geven in het curriculum van dier-gerelateerde (MBO, HBO en WO) opleidingen en trajecten voor bij- en nascholing.

1. Inleiding

1.1 Achtergrond

De zorg voor dieren krijgt politiek, maatschappelijk en in de verschillende dierpraktijken tegenwoordig de nodige aandacht, met name als dieren jong en kwetsbaar zijn (Ouweltjes et al., 2020; RDA 2021). Sterfte van jonge dieren leidt tot vragen in de samenleving omdat het om jonge dieren gaat en het vrijwel altijd een voortijdige dood betreft. Dit wordt beschouwd als teken dat de zorg voor de jonge dieren niet op orde is of door economische factoren onder druk staat (RDA 2021). Het terugdringen van sterfte onder jonge dieren heeft daarom hoge prioriteit. En zullen echter altijd (jonge) dieren zijn, die er door uiteenlopende oorzaken erg slecht aan toe zijn en, binnen het huidige economische model, geen perspectief hebben op herstel, waardoor het beëindigen van hun leven een noodzakelijke afweging wordt. Ook komt het voor dat (pasgeboren) dieren met voor de dierhouder ongewenste eigenschappen weinig waarde hebben. Gehouden dieren zijn voor hun welzijn volstrekt afhankelijk van degene die ze houdt. Dierhouders zijn wettelijk verplicht dieren de zorg te bieden die ze redelijkerwijs behoeven (artikel 1.3 Wet dieren). Daar hoort ook een verantwoord beleid bij ten aanzien van dieren waarvan om uiteenlopende redenen het leven, eerder dan voorzien, moet worden beëindigd. Het besluit om dergelijke dieren voortijdig te doden is een problematisch, maar noodzakelijk onderdeel van onze zorg voor dieren. In de recent verschenen zienswijze over het doden van dieren (RDA 2022) concludeert de RDA dat de vanzelfsprekendheid van het doden van dieren momenteel ter discussie staat, maar niet in alle gevallen als problematisch of onwenselijk wordt beschouwd. Het is een handeling die om meer aandacht en discussie vraagt, zowel met betrekking tot de handeling zelf als tot bestaande houderijsystemen en praktijken die nopen tot het doden van dieren.

1.2 Vragen van de minister

De minister wil graag dat de Raad zich uitspreekt over de euthanasie van zorgbehoevende dieren en hij heeft daarom de RDA om een zienswijze gevraagd.

De kernvraag die ons daarbij is voorgelegd, is hoe een verantwoord euthanasiebeleid voor zorgbehoevende dieren er uit zou kunnen zien. Een verantwoord euthanasiebeleid geeft volgens de minister weloverwogen en inzichtelijke antwoorden op de volgende vragen:

- I. Wat zijn relevante criteria in het besluitvormingsproces rondom euthanasie van zorgbehoevende dieren?
- II. Welke belangen- en waardenoverwegingen spelen een rol in de afweging om tot euthanasie over te gaan?
- III. Hoe kan de praktijk de transparantie vergroten in het kader van verantwoord ondernemen, met oog voor zowel dier als dierhouder?

In nauwe samenhang met bovenstaande vragen werkt Wageningen Livestock Research in het kader van beleidsondersteunend (BO) onderzoek in opdracht van het ministerie van LNV aan de volgende kennisvragen:

- i) welke criteria zijn van belang om de afweging in het besluitvormingsproces rondom euthanasie van zorgbehoevende dieren te onderbouwen, inclusief het ontwikkelen van beslisondersteuners voor verschillende diersoorten;
- ii) over welk kennis- en ervaringsniveau dient men te beschikken wanneer men een dier euthanaseert;
- iii) aan welke technische eisen dient een dodingsmethode te voldoen ter borging van het beschermen van het dier bij het doden en ter borging van de veiligheid van de gebruiker.

Alles bij elkaar heeft het ministerie van LNV behoefte aan een handreiking voor beleid voor een weloverwogen en inzichtelijke besluitvorming ten aanzien van euthanasie van zorgbehoevende dieren en voor de mogelijkheden en middelen waarover de dierhouder moet kunnen beschikken voor een optimale uitvoering ervan.

Kort gezegd wordt de RDA gevraagd naar een meer overkoepelende, beleidsmatige insteek met aandacht voor het communicatieve aspect en gaat het beleidsondersteunend onderzoek aan de slag met de technische kant. Doel van deze zienswijze is dan ook om antwoorden te geven op de vragen die de minister de RDA heeft gesteld. In de kern gaat het om duidelijke criteria voor het besluit tot euthanasie, het coherent kunnen beoordelen van de noodzaak hiervan en een heldere publieke verantwoording.

1.3 Relatie met eerdere zienswijzen

De vraag van de minister raakt aan onderwerpen die recent in drie eerdere zienswijzen door de RDA aan de orde zijn gesteld. Als eerste noemen we de zienswijze '*Zorg voor het jonge dier*' (RDA 2021). Daarin doet de RDA aanbevelingen om de sterfte van jonge dieren, zoveel als mogelijk is, terug te dringen. Evenwel is ook gesteld dat zelfs bij de beste zorg, sterfte nooit helemaal is te voorkomen. Met name wordt erop gewezen dat er bijvoorbeeld jonge dieren zijn die er door genetische afwijkingen, verwonding of ziekte zo slecht aan toe zijn, zonder perspectief op herstel, dat voortijdige beëindiging van hun leven onvermijdelijk is. Ook wordt gewezen op pasgeboren dieren die voor de dierhouder niet de gewenste eigenschappen (geslacht, erfelijke aanleg, uiterlijk) hebben waardoor ze van weinig of geen waarde zijn. Geconcludeerd wordt dat dit in allerlei dierhouderijsystemen voor komt, bij allerlei dierhouders en bij alle diersoorten.

Eveneens relevant in dit verband is als tweede de zienswijze '*Doden van dieren aan het licht*'. Daarin wordt onder andere geconcludeerd dat het doden van dieren morele vragen oproept en dat dit steeds minder als vanzelfsprekend geaccepteerd wordt (RDA 2022). Het doden van dieren, zo concludeert de RDA (RDA 2022), vraagt om meer aandacht en meer debat over zowel de uitvoering van de handeling, als over systemen en praktijken die tot het doden van dieren leiden. Dit debat wordt noodzakelijk geacht om het ongemak over het thema weg te nemen, inclusief belemmeringen voor ontwikkelingen op het terrein van preventie, zorgvuldige afweging en verantwoorde uitvoering. De wettelijke zorgplicht brengt immers niet alleen de zorg voor het leven van dieren met zich mee, maar ook de verantwoordelijkheid voor het beperken van het doden van dieren en het maken van een zorgvuldige afweging voor het besluit tot doden.

Om enigszins structuur aan te brengen in de uiteenlopende redenen om dieren te doden, ontwierp de RDA (RDA 2022) de volgende indeling:

- Doden om lijden te beëindigen;
- Doden van dieren die niet aan het beoogde doel voldoen;
- Doden om overlast te voorkomen of te beheersen;
- Doden in het kader van ziektebestrijding;
- Doden voor menselijk nut.

Vanwege de breedte van het thema zijn in de zienswijze '*Doden van dieren aan het licht*' (RDA 2022) niet alle onderwerpen inhoudelijk behandeld. Ze dient als opmaat voor een breder debat over het doden van dieren met als doel om tot zorgvuldige, transparante afwegingen te komen en het welzijn van dieren bij het doden te verbeteren.

Een vergelijkbaar betoog geldt ook voor de zienswijze '*Zorg voor het jonge dier*'. Ook in die zienswijze is voortijdige sterfte van jonge dieren in de breedte besproken, waardoor ook de zienswijze '*Zorg voor het jonge dier*' als onderliggend aan deze zienswijze over euthanasie moet worden beschouwd.

Tenslotte, als derde, dient de zienswijze ‘Dierwaardige veehouderij’ te worden genoemd. In de zienswijze ‘Dierwaardige veehouderij’ wordt een lans gebroken voor een transitie naar vormen van veehouderij waarin dieren meer kwaliteit van leven ervaren (‘a life worth living’), waar grenzen gesteld worden aan het aanpassen van het dier via fokkerij en er meer aandacht is voor de eigen belangen van het dier. Relevant is ook de vraag welk niveau van sterfte acceptabel is, met name daar waar het dierhouderijsysteem zelf het terugdringen van sterfte in de weg staat. Om het even welke oorzaak hier precies aan ten grondslag ligt en ongeacht of het zieke, kwetsbare dieren betreft die sterven of gezonde dieren die voortijdig worden gedood omdat er geen bestemming voor kan worden gevonden. Fundamenteel nog is de vraag in hoeverre een bedrijfsvoering levensvatbaar moet worden geacht als er structureel gezonde dieren worden geboren, waaraan om economische redenen geen dierwaardig bestaan kan worden geboden. Of, als dieren ziek worden of niet meer winstgevend zijn, niet in een dierwaardig bestaan kan worden voorzien. Dit roept zelfs de vraag op in hoeverre de zorgplicht de zorg voor dergelijke dieren nu al niet voorschrijft. De transitie naar een dierwaardige veehouderij zal volgens de RDA integraal, gezamenlijk met alle stakeholders en met een heldere regie van de overheid in gang moeten worden gezet. Recent is daartoe de start gemaakt¹. In de systeemdificatie over toekomstbestendige, dierwaardige veehouderij verdient de kwestie van sterk gespecialiseerde rassen en foklijnen expliciet te worden besproken.

Wij beschouwen de zienswijzen ‘Doden van dieren aan het licht’ en ‘Zorg voor het jonge dier’ als onderliggend aan de scherper afgebakende vragen die ons door de minister zijn gesteld betreffende euthanasie van dieren die extra zorg behoeven. Deze vragen worden in deze zienswijze nader uitgewerkt.

Tegelijkertijd lopen we ook tegen kwesties aan, die niet op korte termijn kunnen worden opgelost, omdat deze gerelateerd zijn aan fundamentele keuzes, onlosmakelijk verbonden met gangbare systemen voor dierlijke productie. Deze ‘systeemvragen’ dienen volgens de Raad expliciet een plek te krijgen in de gesprekken over het convenant Dierwaardige Veehouderij, als opmaat voor een vervolg over dierwaardige dierhouderij voor andere bedrijfsmatige praktijken.

¹ [Convenant voor een dierwaardige veehouderij | Nieuwsbericht | Rijksoverheid.nl](#)

2. Achterliggende zorgen

In dit hoofdstuk wordt het doden van zorgbehoevende dieren kort toegelicht, te beginnen met de maatschappelijke kritiek op de dodingspraktijk en situaties waarin dit schuurt. Vervolgens wordt het voortijdig doden van dieren kort beschreven vanuit het perspectief van de burger en vanuit het perspectief van de dierhouder.

2.1 Dodingspraktijk en dierhouderij

Dieren worden voor uiteenlopende doeleinden gehouden, in sterk van elkaar verschillende praktijken en situaties. Ook worden zij om heel verschillende redenen gedood. Wel geldt algemeen als uitgangspunt dat het doden, inclusief voorbereidingshandelingen zoals vervoer en het hanteren van dieren, gepaard dient te gaan met zo weinig mogelijk pijn, spanning of lijden (EU-Verordening 1999/2009).

De maatschappelijke kritiek spitst zich veelal toe op de vraag of, gelet op het doel en de omstandigheden van het geval, het doden van dieren wel noodzakelijk is. In vervolg daarop gaat het erom of bij de dodingshandelingen voldoende zorgvuldigheid wordt betracht, of voldoende kennis en vaardigheid aanwezig is en of gebruik wordt gemaakt van de beste, nieuwste methodes. Belangrijke kritiek geldt dodingsmethoden, die onvoldoende zijn gebaseerd op de actuele stand van kennis, techniek en vaardigheden en daardoor onnodige pijn, spanning of lijden opleveren. De kritiek appelleert bovendien aan het voortbestaan van onvolkomenheden in de bedrijfsvoering en/of het houderijsysteem, waardoor er te vaak incidenten optreden, aan economische druk op het dodingsproces en aan incidenten bij dodingen. Tegelijkertijd kan een dodingsmethode negatieve gevoelens bij mensen oproepen, terwijl de methode op zichzelf technisch gezien met zo weinig mogelijk pijn, spanning of lijden gepaard gaat.

Nieuwe vormen van kritiek richten zich niet alleen op bestaande dodingspraktijken en de verbetering daarvan, maar ook op de bestaande dierhouderijpraktijken zelf. De legitimatie daarvan wordt geheel of op belangrijke onderdelen in twijfel getrokken. Die kritiek lijkt voort te komen uit veranderende opvattingen over dieren en de morele status van het dier. Afhankelijk van het doel waarvoor dieren gehouden worden en de voor- en nadelen die wij mensen van dieren ondervinden, spelen bij de afweging om het leven van dieren actief te beëindigen telkens andere belangen en waarden een rol. Dat betekent ook dat het belang van het dier met een wisselend complex van belangen van mensen moet wedijveren.

2.2 Het individuele dier binnen het bedrijf

In deze zienswijze stellen we de zorg voor het individuele dier centraal. Dat houdt in dat dieren onnodig pijn, spanning of lijden bespaard moet worden en er uitzicht dient te zijn op een leven volgens wettelijke minimumnormen. Ondanks het streven naar een dierwaardige veehouderij is dat op dit moment de absolute ondergrens. Moet een dier gedood worden, dan dient dat conform het wettelijk kader te gebeuren, op verantwoorde wijze en met respect voor het dier. Het beëindigen van een dierenleven is niet vanzelfsprekend maar ook geen taboe.

De RDA is van mening dat het besluit om een individueel dier voortijdig te doden weloverwogen genomen dient te worden, op basis van heldere criteria en op inzichtelijke wijze. Elk geval staat op zichzelf, elke situatie is weer anders en vraagt om een eigen afweging. Per geval zijn er verschillende waarden in het geding, die onderling zorgvuldig moeten worden afgewogen. Daarbij zijn de belangen van het dier niet automatisch ondergeschikt aan die van de mens. De verantwoordelijkheid voor een zorgvuldige totstandkoming en correcte uitvoering van een besluit

tot voortijdige beëindiging van het leven van een individueel dier ligt volgens de RDA primair bij de eigenaar. Deze wordt geacht daarvoor zo nodig deskundige hulp in te roepen. Degene die het dier doodt, moet adequaat opgeleid en bekwaam zijn, en dient te beschikken over de juiste toegestane middelen.

Bij bepaalde diersoorten heeft de dierenarts wettelijk gezien het monopolie op het gebruik van de voor doding benodigde middelen. Het komt voor dat een dierenarts desgevraagd weigert om het leven van een dier voortijdig te beëindigen. Ook het omgekeerde komt voor, een dierhouder die het advies van de dierenarts om tot doding over te gaan niet wil opvolgen. We moeten ons afvragen wie er in zo'n situatie uiteindelijk beslist en wat de gevolgen daarvan zijn voor het dier. De RDA adviseert te overwegen of in dergelijke gevallen in het belang van het dier een verplichting tot een 'second opinion' een oplossing biedt. Hieronder volgt een aantal categorie II situaties die zich in de praktijk voordoen, waarin zulke verschillen van inzicht kunnen optreden.

- Er zijn vormen van bedrijfsmatige dierhouderij waarbij de houder gezonde dieren, omdat zij ongeschikt zijn voor het realiseren van het beoogde doel, wil (laten) doden, bijvoorbeeld incidentele seksfouten en agressieve asielhonden met niet te corrigeren gedragskenmerken.
- In de gangbare vleesvarkenshouderij kan aangescherpt toezicht op transportwaardigheid ertoe leiden dat biggen die voor het overige gezond zijn, maar bijvoorbeeld een navelbreuk hebben, voortijdig worden gedood om te voorkomen dat ze later alsnog ongeschikt worden geacht voor vervoer. Terwijl onder aangepaste omstandigheden dieren met een intacte navelbreuk wel vervoerd en geslacht zouden kunnen worden.
- Er zijn vormen van bedrijfsmatige dierhouderij waarin de kosten van een adequate behandeling van een dier en/of de benodigde inspanning dusdanig groot zijn dat de houder voortijdige beëindiging van het leven van een dier uit oogpunt van een duurzame bedrijfsvoering overweegt. Voorbeelden zijn te lichte, kwetsbare biggen, immobiele dieren en dieren met chronische aandoeningen.
- Er zijn vormen van bedrijfsmatige opvang van dieren die op enig moment kampen met een tekort aan opvangcapaciteit en/of dieren in opvang hebben die niet herplaatsbaar blijken.
- Er zijn vormen van bedrijfsmatige dierhouderij waarbij voortplanting wordt beschouwd als essentieel onderdeel van het natuurlijk gedrag van dieren en/of noodzakelijk is voor de instandhouding van een gezonde dierpopulatie. Indien jongen niet nodig zijn voor vervanging, qua genetische aanleg geen bijdrage kunnen leveren aan het fokprogramma en niet kunnen worden uitgeplaatst, ontstaat er een overschot aan dieren dat op het moment dat de situatie zich voordoet enkel kan worden beheerst door dieren te doden (in het Engels 'population management euthanasia').

2.3 Opvattingen van het publiek

Er zijn verschillende redenen om dieren voortijdig op het bedrijf te doden en niet alle daarvan zijn even controversieel. Het minst controversieel is het doden van een dier in zijn eigen belang, om het bij gebrek aan vooruitzicht op herstel ernstig en/of langdurig (verder) lijden te besparen (categorie I). In publieksonderzoek (De Cock Buning et al. 2012) is specifiek gevraagd naar de legitimatie om dieren te doden. Het doen ophouden van lijden zag vrijwel iedereen (94%) als de belangrijkste legitimatie. Een dier dat een gevaar voor de mens vormt mocht om die reden volgens ruim acht van de tien (84%) respondenten gedood worden. Veel minder steun was er in dit onderzoek voor het doden van dieren die hun functie niet meer kunnen vervullen (11%) of overtollig zijn (7,4%), of als de kosten van de dierenarts te hoog oplopen (5,7%).

Deze bevindingen werden bevestigd in recenter publieksonderzoek in opdracht van de RDA. Uit dit onderzoek (Kantar Public 2018) bleek dat meer dan 83% van de respondenten ernstigen uitzichtloos lijden van een dier een legitieme reden vindt om dieren te doden. Nauwelijks instemming (8%) daarentegen was er met het doden van een gezonde hond of kat 'als je daar als eigenaar vanaf

zou willen'. Bijna de helft (47%) van de respondenten had bezwaar tegen het doden van (oudere) productiedieren die niet langer van economisch nut zijn (Kantar Public 2018). Een vergelijkbaar aandeel (51%) vond het niet aanvaardbaar om in een dierentuin, asiel of opvangcentrum dieren te doden waarvoor geen plaats is en waarvoor binnen een half jaar geen goede bestemming is gevonden. Overigens vond ongeveer de helft (48%) van de respondenten dat vlees eten een basisbehoefte is die het slachten van dieren rechtvaardigt. Eén op de vijf Nederlanders was het daarmee oneens.

De RDA concludeert uit bovenstaande publieksonderzoeken dat het voortijdig doden van dieren uit economische overwegingen (categorie II) bij het publiek waarschijnlijk beduidend problematischer ligt dan het doden om dieren lijden te besparen (categorie I).

In geval van ziekte of pijnlijke lichamelijke afwijkingen die het dier ernstig belemmeren zonder reëel diegeneeskundig perspectief op herstel, is doden in het belang van het dier geboden. De Europese regelgeving over het doden van dieren die gehouden worden voor de productie van voedsel of andere dierlijke producten stelt aan de ethische plicht om dieren die pijn lijden te doden als randvoorwaarde dat het verlichten van de pijn economisch onhaalbaar is (EU-Verordening 1099/2009). Daarmee lijkt niet zozeer het doden van dieren om ze uit hun lijden te verlossen een punt van discussie, maar vooral wat economisch haalbaar is om de pijn te verlichten, ongeacht of het productiedieren, gezelschapsdieren of dierentuindieren betreft. Een afweging tussen kosten en baten speelt altijd mee wanneer besloten moet worden of een dier voortijdig moet worden gedood.

Wanneer lijden zonder reëel perspectief op herstel niet kan worden voorkomen en een leven volgens minimaal de wettelijke normen niet kan worden geboden, is een adequaat euthanasiebeleid van cruciaal belang. Ouweltjes et al. (2020) bijvoorbeeld, pleitten in hun analyse van de aard en omvang van vroege sterfte bij biggen voor een goed euthanasieprotocol waarmee onnodig lijden van pasgeboren, weinig levenskrachtige biggen kan worden voorkomen. Een dergelijk dodingsbeleid mag er echter niet toe leiden dat voorbijgegaan wordt aan bedrijfs- of systeemgebonden oorzaken die tot relatief veel voortijdig doden van dieren leiden. Te denken valt hierbij aan factoren als het veel te jong spenen en of verplaatsen van dieren. In dit soort gevallen zijn bedrijfs- of systeemadaptaties nodig om de noodzaak tot het voortijdig doden van dieren terug te dringen. Een vraagstuk dat, zoals eerder aangegeven, volgens de RDA in de besprekingen over het convenant Dierwaardige Veehouderij nadrukkelijk een plek moet krijgen.

2.4 Gewetensnood bij dierhouders

Het voortijdig doden van bijvoorbeeld varkens blijkt voor diervverzorgers emotioneel belastend, afhankelijk van de mate waarin kan worden vastgesteld dat het dier ziek is of pijn heeft en niet zal herstellen (Matthis 2004). Eenzelfde spanning ervaren diervverzorgers op melkveebedrijven indien besloten moet worden om het leven van een koe voortijdig te beëindigen (Román-Muñoz et al. 2021). De verantwoordelijkheid om dieren zo goed mogelijk te verzorgen verhoudt zich in het algemeen slecht met het moeten besluiten dieren voortijdig te doden. Reeve et al. (2005) noemen dat de 'caring-killing paradox' waar diervverzorgers, in hun geval in centra waar dieren worden opgevangen, op enig moment mee geconfronteerd kunnen worden.

Dat voortijdig doden als onderdeel van populatiemanagement ook in de dierentuinwereld bij diervverzorgers tot verdeelde reacties kan leiden (Powell en Ardaiole 2016) en dat er al jaren een maatschappelijke discussie is over het doden van eendagshaantjes, onderstreept dat het doden van dieren op niet-diergeneeskundige gronden een controversieel en vaak emotioneel en moreel beladen onderwerp is. Ook de manier waarop het doden gebeurt doet ertoe. Vooral als het gepaard gaat met geweld kan dit door diervverzorgers als bijzonder onaangenaam worden ervaren (Leary et al. 2020).

Uit de studie van Powell en Ardaiole bleek ook dat mensen die de dieren dagelijks verzorgden, meer moeite hadden met het voortijdig doden van dieren dan managers en programmaleiders die niet dagelijks met dieren in contact kwamen. Programmaleiders gaven duidelijk prioriteit aan het beheer van de populatie, waar diervverzorgers het individuele dier vooropstelden. Bewustwording van het feit dat voortijdig doden als managementmaatregel in hun dierentuin werd toegepast bleek de acceptatie hiervan te verhogen.

In de 'Staat van het Dier' (RDA, 2019) constateerde de RDA dat Nederlanders de afgelopen decennia een andere houding ten opzichte van dieren zijn gaan aannemen. Ze ontwikkelden meer respect voor dieren en inbreuken op dierenwelzijn worden tegenwoordig minder gemakkelijk geaccepteerd. Steeds meer mensen beschouwen dieren als partners in de zin van deelgenoten aan ons leven, medebewoners van onze planeet en onderdelen van eenzelfde ecosysteem. Deze veranderende houding leidt ertoe dat er minder nadruk ligt op het voldoen aan basisbehoeften, en meer op een 'life worth living' (kwaliteit van leven) voor het dier (RDA 2021a). Die veranderende socio-culturele attitude vraagt een terughoudender opstelling bij het voortijdig doden van dieren, in het bijzonder waar dit systematisch gebeurt en op niet-diergeneeskundige gronden. Dat betekent primair dat er gezocht moet worden naar alternatieven en dat, als het niet anders kan, besluiten tot het voortijdig doden van dieren steeds tijdig en zorgvuldig moeten worden genomen, op basis van heldere criteria.

3. Afbakening

Zoals in de eerdere zienswijze *Doden van dieren aan het licht* is geschetst, is het doden van dieren een enorm breed thema. Het verzoek van de minister vergt dan ook nadere inkadering. De RDA heeft zichzelf daarom de volgende vier vragen gesteld:

- Wat verstaan we onder zorgbehoevend?
- Hoe verhoudt dit begrip zich tot dierwaardige veehouderij?
- Wat bedoelen we precies met euthanasie?
- Welke dierpraktijken nemen we in beschouwing?

Hieronder wordt toegelicht hoe we gekomen zijn tot antwoorden op deze vragen. We krijgen daarmee een scherper beeld van het eigenlijke probleem waarmee ook mogelijke handvatten worden geboden om het daadwerkelijk aan te pakken.

3.1 Wat verstaan we onder zorgbehoevend?

Nergens in de Wet dieren staat aangegeven wat onder 'zorgbehoevend' moet worden verstaan. Het is dan ook aan de Raad om deze term nader te duiden. Bij mensen wordt gesproken van 'zorgbehoevend' als een persoon nauwelijks of niet meer in staat is om voor zichzelf te zorgen, waarbij dit substantieel gebrek aan zelfredzaamheid langdurig is. Gehouden dieren zijn echter altijd beperkt zelfredzaam en behoeven per definitie levenslang zorg van mensen. Ze worden door mensen gevoed, gedrenkt en van onderdak voorzien en beschermd tegen ziektes en predatoren. De term 'zorgbehoevend' vergt in deze zienswijze daarom een andere duiding. In deze zienswijze reserveert de RDA de term 'zorgbehoevend' voor dieren die van de individuele dierhouder een dermate, extra inspanning vragen waardoor deze dieren, binnen het huidige economische model, redelijkerwijs geen perspectief kan worden geboden op een bestaan dat voldoet aan de wettelijke minimumeisen.

Er zijn grosso modo twee categorieën van omstandigheden waaronder het voortijdig (eerder dan de bedoeling is) doden van zorgbehoevende dieren aan de orde is:

- I. Het dier dient in zijn eigen belang onmiddellijk uit zijn lijden te worden verlost omdat:
 - het is uitbehandeld en de situatie verslechtert;
 - het ernstig letsel heeft opgelopen, verregaand is verzwakt of in een toestand verkeert van hevige pijn, spanning of stress waardoor het zich niet langer zelfstandig kan verplaatsen en/of in de eigen groep kan handhaven;
- II. Het dier wordt om bedrijfseconomische redenen en bij gebrek aan een economisch haalbare alternatieve bestemming voortijdig gedood omdat:
 - de inspanningen, de kosten en/of de tijd benodigd voor herstel uitstijgen boven wat redelijkerwijs nog van de individuele houder van het dier kan worden verlangd;
 - het dier, al dan niet na behandeling en herstel, niet of niet langer geschikt is voor het doel waarvoor het aanvankelijk werd gehouden en niet herplaatst kan worden, of ingezet voor een andere bestemming.

Tot de categorie I behoren dieren waarbij naar de overtuiging van de dierhouder, al dan niet na raadpleging van een deskundige, sprake is van ernstige welzijnsschade als gevolg van ondraaglijke ziekte, verwondingen of beperkingen, zonder uitzicht op herstel. Dit houdt onder andere in dat er naar de huidige diergeneeskundige maatstaven geen twijfel bestaat over de diagnose en een daarop gebaseerde, voor het dier uiterst sombere prognose, dat voorts vaststaat dat behandeling zinloos is en dat het staken van een eventueel lopende diergeneeskundige behandeling daarom

gerechtvaardigd is. Hieronder vallen bijvoorbeeld ook dieren die als gevolg van een stalbrand door de inademing van hete rook en/of schadelijke gassen onherstelbare ademhalingsproblemen hebben opgelopen of direct door het vuur ernstig zijn aangetast, net als dieren die door toedoen van andere dieren, waaronder soortgenoten, dermate zijn toegetakeld dat herstel uitgesloten is. Bij dat laatste valt bijvoorbeeld te denken aan een kip die door koppelgenoten tot bloedens toe en onherstelbaar is verwond, een ranglage melkgeit die onder de sociale druk van haar soortgenoten en de door hen veroorzaakte, onherstelbare verwondingen dreigt te bezwijken of een schaap in de weide dat door een wolf onherstelbaar is verwond. In dit soort situaties blijft de dierhouder maar één optie over: het leven van het betreffende dier zo snel en zo pijnloos mogelijk (laten) beëindigen, om het uit zijn lijden te verlossen.

Naast dieren die op het bedrijf waar ze worden gehouden ziekte, verwondingen of beperkingen oplopen, behoren ook dieren die dit onheil tijdens of na transport naar het slachthuis treft tot deze categorie. Het gaat dan om dieren die bij aankomst op het slachthuis zulk ernstig letsel hebben, of dusdanig zijn verzwakt of gestrest, dat zij niet langer zelfstandig en zonder ernstig lijden de route kunnen afleggen van het losbordes via de wachtruimte naar de plek waar ze worden bedwemd en gedood. In dergelijke situaties mag bij aankomst op het slachthuis niet worden gedraald, maar worden de dieren onmiddellijk onder toezicht gedood. Hetzelfde geldt voor dieren die verderop in het traject door het slachthuis in zo'n toestand terechtkomen.

Niet beslist 'zorgbehoevende' dieren in de strikte definitie die de Raad hier hanteert, maar dieren waarbij het besluit om ze voortijdig te doden geheel of gedeeltelijk op economische gronden berust behoren tot categorie II. Dit betreft dieren waarbij behandelen, doorbehandelen of verder voorzien in de benodigde (extra) verzorging, huisvesting of voeding dermate inspanningen vraagt, dat de kosten die daarmee gemoeid zijn redelijkerwijs niet van de houder gevraagd kunnen worden. Dit betreft onder andere (gezonde, jonge) dieren die niet ondraaglijk lijden, maar die niet, of niet langer, over eigenschappen beschikken die essentieel zijn voor het doel waarvoor ze door de houder bestemd zijn, al dan niet na behandeling en herstel. Denk hierbij aan asielhonden met niet te corrigeren gevaarlijke gedragskenmerken die uiteindelijk niet herplaatsbaar zijn, of aan bij geboorte te lichte en kwetsbare biggen, die vaak sterven, een structurele groeiachterstand oplopen of ziek worden en anderen besmetten. Ook ééndagshaantjes, seksfouten en kwenen van op eierproductie geselecteerde kippenlijnen zijn voorbeelden, net als dierentuindieren die vanwege hun sekse of afstamming onbruikbaar zijn voor fokprogramma's, en waar ter plaatse noch elders ruimte voor gevonden kan worden.

3.2 Hoe verhoudt dit begrip zich tot dierwaardige dierhouderij?

Onder categorie II valt ook het routinematig doden van jonge dieren, zoals dat in de huidige praktijk bij eendagshaantjes voorkomt. Dit staat op gespannen voet met de erkenning van de intrinsieke waarde van het dier en roept in onze samenleving steeds meer vragen op. Over de moraliteit van het doden van dergelijke dieren lopen de meningen sterk uiteen. Of mensen vinden dat dieren gedood mogen worden, en onder welke voorwaarden, hangt onder andere samen met hun fundamentele visie op de verhouding tussen mens en dier, in relatie tot het ecosysteem. De Raad vindt het niet passen om, gelet op het lopende gesprek over een nadere concretisering van dierwaardige veehouderij², de 'systeemproblematiek' vanwege de complexiteit en de noodzaak tot fundamentele veranderingen in deze zienswijze te behandelen. De 'systeemproblematiek' met voortijdige doding, zoals deze zich voor kan doen in de context van andere bedrijfsmatige dierhouderijen, zoals dierentuinen, komt aan bod in specifiek op die praktijken toegesneden

2 *Convenant voor een dierwaardige veehouderij | Nieuwsbericht | Rijksoverheid.nl*

andere zienswijzen van de Raad (zoals de Zienswijze ‘Dierentuin van de toekomst’, die momenteel wordt voorbereid). Niettemin hecht de Raad eraan om het voortijdig doden van gezonde, veelal jonge dieren om economische redenen hier wel te benoemen, vanwege de noodzaak om hiervoor werkbare oplossingen te zoeken. Primair zal alles erop gericht moeten zijn om te voorkomen dat dergelijke dieren hoe dan ook ‘ontstaan’, ook al zal dat nooit helemaal lukken. Een goed voorbeeld daarvan vindt de RDA de ontwikkeling van technieken waarmee het geslacht van een kuiken in een vroeg stadium in het broedei kan worden vastgesteld. Broedeieren van legrassen waarin mannelijke embryo’s in ontwikkeling zijn worden dan verder niet uitgebroed. Op deze wijze kan worden voorkomen dat er haantjes worden geboren die niet geschikt zijn voor de vleesproductie en daarom vrijwel standaard direct na uitkomst uit het ei worden gedood. Wereldwijd kan geslachtsbepaling van het embryo in het ei het voortijdig doden van 6,5 miljard eendagshaantjes voorkomen. Het kost uiteraard tijd om deze techniek te perfectioneren en overal in te voeren.

De RDA is van mening dat, waar systeemaanpassingen het ontstaan van relatief grote aantallen ‘ongeschikte’ dieren kunnen beperken, afspraken hierover thuis horen in het convenant² over de ontwikkeling naar een dierwaardige veehouderij. Het betreft hier immers veranderingen die diep ingrijpen in de huidige houderijsystemen, de verantwoordelijkheid van individuele spelers in de dierlijke productieketen overstijgen en een omslag vragen in het huidige efficiency denken. De veranderingen die daarvoor nodig zijn, dienen zorgvuldig te worden overwogen en geleidelijk te worden doorgevoerd. Daarmee valt deze discussie buiten de scope van deze zienswijze, ook al raakt deze aan de vraag van de minister.

Waar het de veehouderij betreft, zullen de afspraken in het convenant over Dierwaardige Veehouderij dus nadrukkelijk ruimte moeten bieden voor de vraag hoe in de toekomst kan worden voorkomen dat de wijze waarop productiedieren worden gefokt en gehouden, onlosmakelijk verbonden raakt met het voortijdig doden van gezonde, jonge dieren. Zonder deze systeemdificussie uit de weg te willen gaan, vindt de Raad deze, vanwege de implicaties voor toekomstige systemen, het best passen in de nadere uitwerking van dierwaardige veehouderij. Daarmee zal de bespreking van categorie II in deze zienswijze beperkt blijven tot incidentele gevallen van het voortijdig doden van dieren die niet, of niet langer, geschikt zijn voor het doel waarvoor ze aanvankelijk werden bedoeld. Overwegingen die daarbij spelen zijn hun negatieve effect op bijvoorbeeld de veiligheid, de volksgezondheid, het efficiënt gebruik van hulpbronnen of een rendabele bedrijfsvoering.

3.3 Wat valt onder euthanasie?

Het woord euthanasie is afgeleid van de Griekse termen *eu*, dat goed betekent en *thanatos*, dat dood betekent (AVMA 2020). Euthanasie betekent dus letterlijk het zorgdragen voor een goede dood. In die zin is er in theorie nauwelijks verschil tussen euthanasie bij dieren en het doden van dieren voor de bedrijfsmatige productie van dierlijke producten. Voor het laatste, en overigens ook voor andere gehouden dieren, stelt het Besluit houders van dieren³, artikel 1.12, immers dat bij het doden van dieren en daarmee verband houdende activiteiten de dieren elke vermijdbare vorm van pijn, spanning of lijden moet worden bespaard. Zowel bij euthanasie als bij het doden van dieren voor voedselproductie wordt dus gestreefd naar een ‘goede dood’.

In de uitvoeringspraktijk zijn er evenwel significante verschillen. Deze betreffen de mate waarin het te doden dier pijn, lijden en spanning kan worden bespaard, de plaats waar het dier wordt gedood, de minimale leeftijd waarop een dier van een bepaalde soort gedood wordt, de aard en schaal van het dodingsproces, de eventuele noodzaak om het dier te verbloeden en de bestemming van

3 <https://wetten.overheid.nl/BWBR0035217/2021-11-01>

het dode dier. Om te worden geslacht moeten dieren als regel vanaf het primaire bedrijf vervoerd worden naar een daarvoor ingericht slachthuis, waar na ontladen, verplaatsen, bedwelmen en verbloeden van het dier de dood intreedt. Tijdens al deze handelingen worden dieren onvermijdelijk tot op zekere hoogte blootgesteld aan pijn, spanning of lijden. Euthanasie vindt daarentegen veelal plaats in de 'thuisomgeving' van het dier. Geslachte dieren – na hun dood karkas genoemd - zijn bestemd voor menselijke consumptie, terwijl het via euthanasie gedode dier – kadaver genoemd - wordt aangeboden voor destructie of, zoals met kadavers in dierentuinen kan gebeuren, als voer voor carnivoren dient.

Een tussencategorie wordt gevormd door productiedieren die zijn verongelukt op het veehouderijbedrijf en daardoor niet langer geschikt zijn voor transport naar het slachthuis (NVWA 2021). Als het dier op dat moment gezond is, mag het op het veehouderijbedrijf worden bedweld en verbloed (noodslachting), waarna het karkas, mits geschikt gebleken voor menselijke consumptie, naar het slachthuis mag worden vervoerd. Ook dieren die bij aankomst op het slachthuis onvoldoende mobiel blijken om op eigen kracht de slachtlijn te bereiken, kunnen een vorm van noodslachting ondergaan. Ze worden dan direct bij uitladen bedweld en gedood, waarna het karkas, indien slachtwaardig, in de slachtlijn wordt ingevoegd. Is het karkas niet slachtwaardig, dan volgt destructie.

Euthanasie kan niet worden gedefinieerd als doden gericht op minimaal lijden, omdat dan ook het doden van een dier in zijn slaap of het op snelle, pijnloze wijze doden van dieren voor voedsel als euthanasie zou gelden (Yeates 2010). Deelen en Meijboom (2021) noemen vier centrale kenmerken van euthanasie bij dieren:

1. Een bewust besluit om tot doden over te gaan;
2. Doden zonder vermijdbare pijn, spanning of lijden;
3. De intentie om in het belang van het dier te handelen door (verder) lijden te voorkomen;
4. Het vaste voornemen om bij een belangenconflict het belang van het dier te laten voorgaan.

De eerste twee punten zijn ook op slachten van toepassing, het verschil met euthanasie zit daarmee in de laatste twee. Yeates (2010) vat deze kernachtig samen en definieert euthanasie als 'doden, uitsluitend in het belang van het dier'. In deze zienswijze volgt de RDA deze definitie en beschouwt uitsluitend het doden van zorgbehoevende dieren om ze uit hun lijden te verlossen als euthanasie. Euthanasie wordt door de Raad gezien als een verbijzondering van het voortijdig doden van dieren en betreft enkel en alleen de actieve levensbeëindiging bij dieren die behoren tot de hiervoor gedefinieerde categorie I.

Het woord euthanasie ontleent zijn betekenis vooral aan de toepassing bij mensen en staat voor actieve levensbeëindiging op verzoek van de patiënt zelf (zie Van Dale 14^e druk). Maar anders dan bij mensen, is er bij euthanasie van dieren geen enkele sprake van overwegingen van zelfbeschikking of van wilsbekwaamheid. De Raad pleit daarom voor een zorgvuldiger taalgebruik en stelt voor om bij dieren in plaats van euthanasie en naar analogie van noodslachting, de term 'nooddoding' te hanteren. Nood, omdat er onder dwang van de omstandigheden geen andere oplossing mogelijk is dan dieren uit hun lijden te verlossen. Bij dieren in categorie II spreken we niet van nooddoding, maar van voortijdig doden.

3.4 Welke dierpraktijken nemen we in beschouwing?

In deze zienswijze richten we ons uitsluitend op de bedrijfsmatige dierhouderij. Dit sluit aan bij de aangenomen motie van Kerstens en Moorlag⁴ (Tweede Kamer, vergaderjaar 2019 – 2020, 28973, Toekomst veehouderij nr. 229) die ervoor pleit dat “vanuit het oogpunt van dierenwelzijn de best beschikbare, legale technieken als routinemethode op bedrijven worden gebruikt.” De motie is gericht op het bereiken van een praktische vertaling van het wettelijk handelingskader, een zorgvuldige en inzichtelijke afweging ter plekke wanneer op een bedrijf een dier voortijdig moet worden gedood, en een pijnloze, zachtzinnige uitvoering van het proces.

Voor het doden van dieren die gefokt of gehouden worden voor de productie van levensmiddelen, wol, huiden, pelzen of andere producten bestaan Europese regels (EU-Verordening 1099/2009). Dat geldt ook voor het ruimen van groepen dieren. Maar deze tot productiedieren beperkte blik voldoet niet, want de noodzaak om zorgbehoevende dieren voortijdig te doden doet zich ook voor op bedrijven waar dieren niet voor productie worden gehouden. Een tweede argument is dat juist in de bedrijfsmatige dierhouderij een besluit tot voortijdig doden veelal meer zal worden beïnvloed door economische overwegingen dan door een hechte emotionele relatie tussen houder en dier. Ook al is dat laatste ook niet helemaal uitgesloten. Ten derde ligt er voor bedrijven een maatschappelijk belang om hun besluit inzichtelijk te maken en er helder over te kunnen communiceren. Bovenstaande overwegingen zijn voor de Raad reden om te focussen op bedrijfsmatig gehouden dieren.

De bedrijfsmatige dierhouderij omvat in elk geval de volgende dierpraktijken:

1. Het houden, vermeerderen en fokken van voor productie doeleinden gehouden dieren, inclusief insecten en vissen;
2. Manegebedrijven;
3. Slachthuizen, inclusief het transport er naar toe;
4. Dierentuinen;
5. Stads- en kinderboerderijen;
6. Dierenasielen en andere opvangcentra voor dieren;
7. Bedrijven waar gezelschapsdieren worden gefokt.

Deze niet uitputtende opsomming laat goed zien hoe rijk geschakeerd het veld van dierpraktijken en situaties is waarbinnen het voortijdig doden van dieren aan de orde komt. Ze vormt voldoende achtergrond waartegen de vragen van de minister tegen het licht gehouden moeten worden. Om het beeld nog verder te verhelderen sluiten we in deze zienswijze de volgende dierpraktijken en situaties uit:

- Alle dieren die volgens wettelijke verplichtingen gedood moeten worden, zoals bijvoorbeeld het geval is bij ruiming bij aangifteplichtige infectieziekten. De verplichting geeft immers aan dat de afweging op grond waarvan dieren voortijdig gedood zullen worden al is gemaakt;
- Particulier gehouden huis- en hobbydieren, omdat de afweging wordt gemaakt in een totaal andere situatie. Een besluit tot voortijdig doden komt bij de particuliere houder incidenteel aan de orde en wordt veelal meer beïnvloed door een sterke emotionele band tussen mens en dier;
- Niet gehouden dieren, omdat daar recent door de Minister expliciet aandacht aan is besteed⁵.
- Proefdieren, omdat deze onder het regime van de Wet op de Dierproeven vallen, waarbinnen een lange traditie bestaat van het afwegen van het doden van proefdieren.

⁴ <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-28973-229.html>

⁵ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2021/06/21/kamerbrief-bij-rapport-dodingsmethoden-toepasbaar-in-wildopvangen-door-niet-dierenartsen>

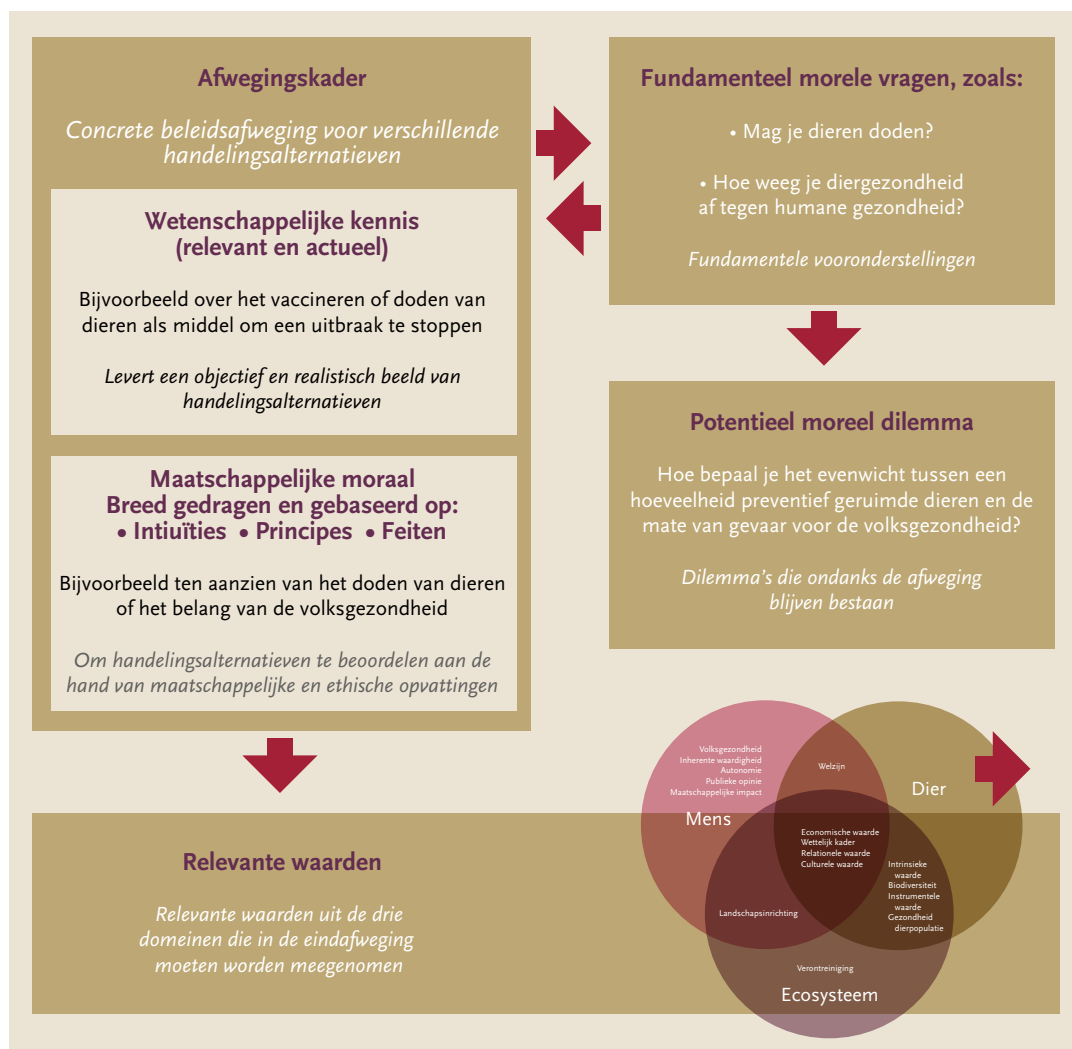
4. Afweging van waarden en belangen

Vraag minister:

Welke belangen- en waardenoverwegingen spelen een rol in de afweging om tot euthanasie over te gaan?

Enige tijd geleden presenteerde de RDA een afwegingsmodel (figuur 1) voor morele vraagstukken met betrekking tot dieren (RDA 2015). Daarin vormen vigerende maatschappelijke opvattingen, gebaseerd op intuïties, principes en feiten, en de relevante, actuele wetenschappelijke kennis de achtergrond waartegen waarden worden gespiegeld en belangen worden gewogen. In dit hoofdstuk gaan wij nader in op de waarden en belangen die bij het besluit tot euthanasie bij dieren een belangrijke rol spelen.

Figuur 1: Afwegingskader voor beleidsbeslissingen met Q-koorts als voorbeeld (uit RDA (2015) 'One Health, een afwegingskader voor beleidsbeslissingen').

Als inspiratie gebruiken wij hiervoor de maatschappelijke opvattingen over het doden van dieren en gesprekken met deskundigen uit uiteenlopende bedrijfsmatige dierhouderijpraktijken waarin zorgbehoevende dieren voortijdig worden gedood. Deze lopen uiteen van veehouderij en slachthuis tot manegebedrijven, dierentuinen en opvangasielen. De waarden en belangen die we aan deze

praktijken ontleen, spiegelen we aan het afwegingsmodel voor morele vraagstukken zoals dat door de RDA wordt gehanteerd (RDA 2015).

4.1 Waarden en belangen

Het doden van zorgbehoevende dieren is niet vanzelfsprekend en heeft steeds legitimatie. Hierbij zal een afweging gemaakt moeten worden tussen de belangen van het dier, de belangen van de mens en andere gerechtvaardigde belangen als die van het ecosysteem (zie figuur 1). Naast belangen spelen waarden een rol. Waarden geven weer wat een persoon, een organisatie of een samenleving nastrevenswaardig vindt. Ze zeggen iets over wat op dat moment moreel juist of wenselijk wordt geacht (ELI 2012). Veelal zijn dit immateriële zaken die we kunnen verwoorden in kernachtige begrippen als respect, rechtvaardigheid, autonomie, dierenwelzijn of volksgezondheid.

Belangen zijn maatgevend voor het gewicht (het belang) dat aan bepaalde waarden wordt toegekend. Bij belangen wordt eerder gedacht aan meetbare, van waarden afgeleide zaken als winstgevendheid, marktpositie, belastingdruk of opleidingsmogelijkheden. Belangen zijn verbonden met een individu, een groep of de maatschappij als geheel. Een belang is instrumenteel gericht op een doel; mensen hebben ergens belang bij omdat het hen voordeel oplevert. Over een waarde kan niet onderhandeld worden, over een belang wel. Een belang kun je opgeven, een waarde niet (ELI 2012). Waarden kunnen in de loop der tijd echter wel opkomen of verdwijnen.

Op zoek naar meer inzicht in de rechtvaardiging voor het houden van dieren zijn waarden die dit legitimeren breed geïnventariseerd door het toenmalige ministerie van Economische Zaken, Landbouw & Innovatie, samen met het Ethiek Instituut van de Universiteit Utrecht (ELI 2012). Inhoudelijk heeft dit werk onder andere zijn weerslag gekregen in het One Health afwegingskader van de RDA (RDA 2015). Als eerste kwam de *autonomie van de mens* naar voren, de vrijheid om onze eigen (morele) keuzes te maken en om zelf te bepalen hoe we met onszelf, anderen en de wereld omgaan. Deze vrijheid van het individu wordt alleen ingeperkt als de uitoefening ervan inbreuk maakt op de vrijheid van een ander. De RDA stelt vast dat het dier ook steeds vaker als ‘een ander’ wordt gezien. Daarnaast is onderscheid aangebracht tussen *waarden gerelateerd aan het doel waarvoor de mens dieren houdt*, *waarden gerelateerd aan het dier* en *overige waarden gerelateerd aan neveneffecten van het houden*. Wij nemen dit onderscheid als startpunt voor het bespreken van waarden en belangen die in het geding zijn bij het besluit om het leven van dieren voortijdig te beëindigen.

4.2 Waarden gerelateerd aan de mens

Met het bedrijfsmatig houden van dieren hebben mensen als doel melk, vlees, eieren, wol of huiden te produceren of diensten als recreatie en opvang te leveren. Hierbij speelt de balans tussen kosten en baten, zowel in materiële als immateriële zin, een belangrijke rol. Zonder een duurzaam positief bedrijfsresultaat en een ‘license to operate’⁶ wordt een bedrijf immers in haar voortbestaan bedreigd. Ondernemers zullen zich daarom inspannen om de kosten zo veel mogelijk te beperken en de opbrengsten waar mogelijk te verhogen. Daarbij pogen ze om hun verankering in de samenleving, hun maatschappelijke legitimatie en hun verbinding met stakeholders te behouden en te versterken. Een positief bedrijfsresultaat en een ‘license to operate’ zijn belangen die samenhangen met uiteenlopende, belangrijke waarden van mensen als geluk, welzijn en gezondheid, identiteit, voedselzekerheid, respect voor dieren en biodiversiteit. Dat dieren ten behoeve van de productie van vlees soms jong worden gedood (vleeskuikens: 6-8

6 Goedkeuring van de samenleving om als bedrijf de beoogde activiteiten te (blijven) doen.

weken; melkgeitenbokjes: 4-5 weken; vleesvarkens 6 maanden; vleeskalveren 6 tot 12 maanden), is in ons land wettelijk toegestaan, mits het doden zonder onnodige pijn, opwinding of lijden geschiedt. Die voorwaarde komt voort uit waarden die gerelateerd zijn aan het dier.

4.3 Waarden gerelateerd aan het dier

Al meer dan 40 jaar wordt in onze samenleving de intrinsieke waarde van het dier als voelend wezen erkend en als uitgangspunt voor overheidsbeleid gehanteerd (CRM 1981). Dat betekent dat het welzijn, de gezondheid en de integriteit van dieren als zodanig belangrijke waarden zijn (RDA 2017). Het tegengaan van pijn, spanning en lijden bij dieren en het bieden van adequate zorg vloeit daaruit als een verplichting voort. Precies daarom zijn er wettelijke eisen gesteld aan het doden van dieren: om hen onnodig leed te besparen.

In zijn reflectie op mogelijke oorzaken van onze verlegenheid met het doden van dieren stelt Haring (RDA 2022) onder meer de vraag of het doden van dieren voor ons problematisch is omdat het gepaard gaat met dierenleed. Niet per se, beredeneert hij, want ook het snel en pijnloos doden van een dier is voor ons problematisch. Wel speelt dierenleed een rol. Niet voor niets wordt immers bij euthanasie een gezelschapsdier in slaap gebracht alvorens een dodelijke injectie te ontvangen. En niet voor niets is er forse maatschappelijke weerstand tegen het onbedweld slachten van dieren. Onze verlegenheid met het doden van dieren houdt volgens Haring (RDA 2022) waarschijnlijk in belangrijke mate verband met respect voor het leven als zodanig. Voor het leven van ons mensen, maar ook voor dat van dieren. Het doden van dieren is voor ons volgens Haring vooral problematisch omdat het onherroepelijk is, ons pijnlijk confronteert met de betrekkelijkheid van het leven, ook dat van onszelf, en dit als zodanig vergaand relativeert. Dat spoort niet met de huidige trend waarbij wij ons persoonlijk leven steeds belangrijker zijn gaan vinden, met zelfontplooiing, de vrijheid om eigen keuzes te maken en zelfbeschikking als kernwaarden. Onze gewetensnood bij het doden van dieren wordt nog versterkt als kwetsbare dieren in grote aantallen, nutteloos en op gewelddadige wijze worden gedood. Het leven van dieren kunnen we niet lichtvaardig beëindigen; dieren respectloos 'afdanken' als waardeloze materie stuit bij veel mensen gevoelsmatig op grote bezwaren.

Zoals gezegd, naast een intrinsieke waarde die losstaat van het belang voor de mens, hebben dieren voor de mens een instrumentele én een affectieve waarde (Serpell 2004). De laatste twee zijn bepalend voor de relatie die mensen met dieren hebben, maar kunnen op gespannen voet staan met de intrinsieke waarde van dieren. Waar het ene dier door de houder uit eigenbelang in het hart wordt gesloten, wordt het andere vanuit datzelfde eigenbelang juist meer op afstand geplaatst. Uit voorzorg, als bescherming, omdat wij mensen geen dieren kunnen eten waar we van houden. Daar raakt ons geweten van in de war. Een konijn dat zich laat aaien op een kinderboerderij vertegenwoordigt naast zijn intrinsieke waarde voor de bezoekers vooral een affectieve waarde. Hoe anders ligt dat voor een konijn dat wordt gehouden voor de bedrijfsmatige productie van konijnenvlees. Zo'n konijn heeft naast een intrinsieke waarde voor de houder vooral een instrumentele waarde. Wanneer wij proberen de wereld door de ogen van het konijn te bezien, voelen wij ons bij deze ongelijke behandeling bijzonder ongemakkelijk. Toch doet dezelfde inconsequentie zich ook voor bij de relaties die wij als mensen onderling onderhouden. Voor onze partner, onze kinderen of onze vrienden zijn wij immers bereid meer offers te brengen dan voor willekeurige vreemden; de relatie is allesbepalend. Dat ontkennen lukt ons niet. Waarden gerelateerd aan het dier worden daarmee in belangrijke mate gekleurd door de relatie die wij ermee onderhouden.

4.4 Overige waarden

Bij de afweging om dieren voortijdig te doden spelen niet alleen waarden die gerelateerd zijn aan mens en dier een rol. Er zijn vaak ook andersoortige factoren in het spel. Gevaar, bijvoorbeeld. Het komt voor dat een agressieve, gevaarlijke hond niet zo getraind kan worden dat de gevaarzetting beheersbaar is, terwijl hij (landelijk) niet herplaatsbaar is. Zo'n hond zal voortijdig worden gedood om de veiligheid van mensen en andere dieren niet in gevaar te brengen.

Een andere factor is overtolligheid. Soms ontstaat in een dierentuin onbedoeld een overschot aan dieren. Of en welke dieren in zo'n geval gedood worden, hangt af van het geslacht van het dier, de genetische waarde ervan voor de instandhouding van een gezonde, genetisch voldoende diverse populatie, de mogelijkheden voor aanwending als voedseldier en de ruimte die de dierentuin heeft, respectievelijk de mogelijkheden om het dier op een verantwoorde wijze op een locatie elders te herplaatsen.

Een derde factor is het ontbreken van geschikte eigenschappen. Dat kennen we bijvoorbeeld van biggen met knikruggen (kyfose), biggen en puppy's die bij geboorte te licht en te kwetsbaar zijn en kwenen, seksfouten en haankuikens in de legpluimveehouderij. Afgezien van het feit dat deze dieren economisch gezien vaak een negatieve waarde vertegenwoordigen, nemen zij de plaats in van dieren met een gunstiger toekomstperspectief en vragen ze minimaal dezelfde verzorging en voeding. Uit oogpunt van een verantwoord gebruik van schaarse grondstoffen en hulpbronnen, kan het aanhouden van deze dieren minder gewenst geacht worden. Kwetsbare dieren worden bovendien eerder ziek, vragen dan meer medicatie en vergroten in geval van infecties de kans dat ook andere dieren besmet raken.

Al deze factoren beïnvloeden in voorkomende gevallen een eventueel besluit tot doden van zorgbehoevende dieren ten gunste van individuen die minder inbreuk maken op waarden gerelateerd aan neveneffecten.

5. Relevante criteria in het besluitvormingsproces

Vraag minister:

Wat zijn relevante criteria in het besluitvormingsproces rondom euthanasie van zorgbehoevende dieren?

In dit hoofdstuk bespreken we de maatstaven die relevant zijn bij de afweging om het leven van dieren voortijdig, snel en pijnloos te beëindigen. We putten hiervoor uit het voorgaande hoofdstuk en uit de contacten met praktijkdeskundigen. Mede gezien het verschil in maatschappelijke acceptatie bespreken we gevallen waarin het belang van het dier overheerst (categorie I) en die waarin andere belangen voor gaan (categorie II) apart.

5.1 Categorie I: Het dier dient uit zijn lijden te worden verlost

In elke praktijk waar dieren worden gehouden komt het voor dat besloten moet worden om een zorgbehoevend dier door nooddoding uit zijn lijden te verlossen. Het is in het belang van het dier om zijn leven snel en pijnloos te beëindigen. Zo'n besluit tot nooddoding komt aan de orde bij ernstig lijden zonder uitzicht op herstel en wordt bijna altijd op diergeneeskundige gronden genomen. Het gebeurt bij katten, konijnen en andere dieren in asielen, in opvangcentra, op manegebedrijven en stads- en kinderboerderijen, in de veehouderij en zelfs bij slachtdieren op weg naar hun eindbestemming.

Ondervindt een dier ernstig ongerief of beperkingen vanwege pijn, uitdroging, verzuring, ernstig neurologische uitval, gevoelloosheid of bewusteloosheid en kunnen die niet op korte termijn verholpen worden en biedt behandeling geen uitzicht op herstel, dan is een snelle en pijnloze beëindiging van het leven de ultieme invulling van onze zorgplicht. Criteria die maatgevend zijn om tot laten inslapen te besluiten zijn:

- Niet zelfstandig kunnen voorzien in basislevensbehoeften (eten, drinken, ademen, ontlasten, mobiliteit);
- Ernstig mentaal of fysiek lijden, onvoldoende mobiliteit;
- Slechte of onzekere herstelprognose, geen verbetering binnen een redelijke termijn, geleidelijke degradatie (ouderdom), behandeling niet (meer) mogelijk;
- Aanhoudende gedragsproblemen waar het dier zelf onder lijdt, verstoord sociaal gedrag, automutilatie, apathie, buitensporige angstigheid;
- Pasgeboren zoogdierjong dat niet door de moeder wordt geaccepteerd en waarvoor geen alternatief beschikbaar is.

In al deze situaties is het de plicht van de dierhouder om het leven van een dier zo snel en pijnloos mogelijk te (laten) beëindigen. Dit is in het belang van het dier en daarover is in onze samenleving vrijwel geen discussie. Een grote meerderheid (83%) vindt ernstig en uitzichtloos lijden een legitieme reden om een dier te euthanaseren (Kantar Public 2018). Daarbij maakt het nauwelijks iets uit om welke dierpraktijk het gaat; het belang van het dier geeft de doorslag.

Daar waar sprake is van ernstig en onherstelbaar lijden, is een snelle en pijnloze dood veruit te verkiezen boven een pijnlijk en dieronwaardig bestaan. Dat laat onverlet dat het om een voor de dierhouder soms erg lastig besluit gaat, bijvoorbeeld uit respect voor het leven van een dier, of vanwege religieuze of emotionele bezwaren. Maar ook omdat men met het dier graag het voorgenomen doel had willen realiseren, omdat de voor euthanasie benodigde hulpmiddelen

ontbreken, omdat men geen energie en nutriënten wil verspillen ('alles voor niets geweest'), of vanwege de kosten van een beroep op de dierenarts. Al deze tegenkrachten kunnen de onzekerheid over het besluit vergroten en uitstel of zelfs afstel in de hand werken, waardoor het dier onnodig lijdt.

5.2 Categorie II: Inspanningen en kosten zijn economisch niet haalbaar

Soms kunnen dieren onder de heersende randvoorwaarden uitsluitend met bovenmatige inspanning en/of tegen aanzienlijke kosten in leven worden gehouden. Dit geldt bijvoorbeeld voor dieren met chronische aandoeningen die levenslang een zo intensieve behandeling vragen dat de benodigde inspanningen en kosten door de eigenaar niet zijn op te brengen en/of een duurzaam bedrijfsresultaat bedreigen. De RDA vindt dat in de eerste plaats het 'ontstaan' van dergelijke dieren altijd zo veel mogelijk moet worden voorkomen. Waar in de huidige dierpraktijken desondanks toch dit soort dieren 'ontstaan' sluit de vigerende wetgeving niet uit dat de kosten-baten analyse kan prevaleren. Op termijn zal echter naar een duurzame oplossing moeten worden toegewerkt.

Los van de inbreuk op de intrinsieke waarde van het dier, wordt zo'n besluit mede bepaald door de instrumentele en affectieve waarde voor de dierhouder en de maatschappelijke acceptatie van het besluit als zodanig. Dat impliceert een per vorm van bedrijfsmatige dierhouderij verschillende handelingsruimte, die met name afhangt van de aard en duur van de relatie met het dier en van de mogelijkheid om het dier te vervangen (kosten, gelijkwaardigheid). Criteria die voor dieren uit categorie II maatgevend zijn om tot voortijdig doden te besluiten zijn:

- Het dier is pasgeboren en te weinig levenskrachtig en/of de moeder kan niet alle jongen grootbrengen, en er is geen economisch haalbaar alternatief;
- Het dier vormt een gevaar voor de omgeving, het is economisch niet haalbaar om de gevaarzetting beheersbaar te houden en het dier is (landelijk) niet herplaatsbaar;
- Het dier heeft voor het doel ongeschikte eigenschappen, binnen een redelijke termijn is er geen alternatief doel en plaatsing elders mogelijk, of alleen tegen economisch gezien zodanige kosten dat dit redelijkerwijs niet van de eigenaar gevraagd kan worden.

Allereerst moet zo veel mogelijk voorkomen worden dat dergelijke dieren 'ontstaan', al zal dat niet altijd lukken en kan het nodig zijn om daarvoor gangbare houderijsystemen kritisch tegen het licht te houden. Seksfouten en kwenen bij opfokhennen zijn bijvoorbeeld niet altijd te voorkomen, net als te lichte biggen uit grote tomen en mannelijke jongen in dierentuinen die niet in fokprogramma's bruikbaar zijn. In die situaties is het de plicht van de dierhouder om mogelijke alternatieven (behandeling, extra inspanning, ander doel, andere locatie) te onderzoeken. De haalbaarheid van zo'n 'plan B' moet binnen een gestelde, per geval verschillende termijn vaststaan. Bij een pasgeboren, weinig levenskrachtige big bijvoorbeeld, zal in het belang van het dier immers sneller gehandeld moeten worden dan bij een pasgeboren Chinese muntjakkok in een dierentuin die door zijn moeder wordt gezoogd maar waarvoor binnen het fokprogramma geen ruimte is. En als er sprake is van structureel veel voortijdig doden van jonge dieren dan moet aan die structuur wat gedaan worden, bijvoorbeeld door de fokdoelen bij te stellen naar minder en robuustere jongen, of door bijvoorbeeld de leeftijd van spenen en verplaatsing, te veranderen. Binnen deze categorie passen ook de ongewenste eendagshaantjes van legpluimveerassen. In dit geval werkt het bedrijfsleven aan alternatieven die voorkomen dat ze überhaupt geboren worden, dan wel dat ze na geboorte een herbestemming in de productie van vlees krijgen.

Eenzelfde oplossingsrichting zien we bij melkgeiten die worden doorgemolken opdat niet elke geit ieder jaar aflamt waardoor er minder boklammeren worden geboren. Een oplossing is ook om de bokjes tot een leeftijd van 4-5 weken op het bedrijf groot te brengen en vervolgens te slachten. Omdat het doden van dieren voor voedsel, ook al zijn ze jong, vooralsnog op redelijk wat maatschappelijk draagvlak kan rekenen, is er daarmee een oplossing voor de op een melkgeitenbedrijf onbruikbare boklammeren die toch worden geboren. Boklammeren zijn een onvermijdelijk onderdeel van de

melkgeitenhouderij, daarom dient een eventueel verlies op het grootbrengen van de bokjes in het totale bedrijfsresultaat te worden verdisconteerd.

Stads- en kinderboerderijen met overtollige dieren van soorten die ook voor productie mogen worden gehouden, zoals geiten, konijnen en kippen, kunnen deze afvoeren voor de slacht. Daarmee vindt een eventueel overschot aan dieren een legitieme bestemming in de voedselketen en doet het surplusdierenprobleem zich niet of in mindere mate voor.

5.3 Belangrijke vragen

De onderstaande vragen kunnen helpen om het gesprek over de noodzaak om dieren voortijdig te doden enigszins gestructureerd te kunnen voeren. Ze betreffen het dier, de dierhouder en de samenleving.

Vragen over het dier:

- Is het dier zelfredzaam met betrekking tot eten, drinken, ademen, uitscheiden en mobiliteit?
- Is er sprake van ernstige pijn, ondraaglijk lijden of degradatie (het verloren gaan van geestelijke of lichamelijke functies)?
- Zijn er adequate behandelmogelijkheden?
- Is er binnen de vooraf gestelde redelijke behandeltermijn voldoende vooruitgang?
- Is er (kans op herstel met) uitzicht op een leven van dat minimaal voldoet aan de wettelijke eisen?

Vragen aan de dierhouder:

- Is behandeling volgens de aanwijzingen van de dierenarts uitvoerbaar en kan dit economisch gezien redelijkerwijs van de eigenaar worden verlangd?
- Zijn er na herstellen/of in leven laten blijvend extra verzorging, controle, observatie of ondersteunende maatregelen nodig en zo ja, kan dit economisch gezien redelijkerwijs van de eigenaar worden verlangd?
- Kan het dier binnen de economische randvoorwaarden voor een bedrijfsmatige dierhouderij de gewenste bijdrage leveren aan de gestelde doelen? Zo niet, is er een alternatieve bestemming mogelijk?
- In welke mate is er sprake van gehechtheid aan het dier, is het vervangbaar door een gelijkwaardig exemplaar?
- Is het probleem inherent aan de bedrijfsvoering of aan de structuur van de sector en wordt er op het bedrijf of in de sector aan gewerkt om daaraan binnen een redelijke termijn een oplossing voor te vinden?

Vragen vanuit de samenleving:

- Zijn alternatieve oplossingen voldoende overwogen?
- Wat voor dier betreft het, hoe uniek is het?
- Zijn de afwegingen die gemaakt zijn controleerbaar en inzichtelijk?
- Hoe had het voortijdig doden van het dier kunnen worden voorkomen?
- Moet het karkas worden vernietigd of dient het nog ergens voor?
- Is voortijdig doden gerechtvaardigd/aanvaardbaar? Zo ja, waarom?
- Kortom: Is het besluit tot voortijdige doding zorgvuldig genomen?

De antwoorden op bovenstaande vragen zijn eveneens van belang bij de communicatie over hoe het besluit om een dier voortijdig te doden tot stand is gekomen.

6. Professionalisering en dialoog

Vraag minister:

Hoe kan de praktijk de transparantie vergroten in het kader van verantwoord ondernemen, met oog voor zowel dier als dierhouder?

Transparantie en communicatie zijn instrumenten voor democratische controle en maatschappelijke verantwoording in het belang van de ‘license to operate’. Tegelijkertijd spelen transparantie en communicatie binnen de verschillende vormen van bedrijfsmatige dierhouderij een belangrijke rol bij het bespreekbaar maken van het lastige onderwerp van het voortijdig doden van dieren. We onderscheiden drie lijnen waarlangs deze instrumenten verder ontwikkeld kunnen worden.

Procedurele rechtvaardigheid

Om te voorkomen dat patiënten en zorgverleners bij de verdeling van schaarse zorg zijn overgeleverd aan willekeur en dat zorgverleners in de lastige positie komen dat zij ad-hoc beslissingen moeten nemen is het van belang een eerlijke besluitvormingsprocedure voor te bereiden. Een eerlijke en goed voorbereide procedure vergroot de kans op een eerlijke uitkomst en op de acceptatie van die uitkomst. Richtlijnen voor procedurele rechtvaardigheid zijn consistentie in de toepassing van standaarden, onpartijdigheid van besluitvormers, inspraak en akkoord van betrokkenen, waardige behandeling van betrokkenen, argumenten op basis van accurate informatie, heldere en transparante communicatie, mogelijkheden voor herziening of correcties en duurzaamheid en uitvoerbaarheid van procedures.

Uit: Code Rood; Verkenning van morele uitgangspunten bij langdurige schaarste in de zorg (Signalering Ethiek en Gezondheid, 2023)

6.1 Ondersteuning en ketenkwaliteitssystemen

Heldere criteria en protocollen voor het voortijdig doden van dieren helpen dierhouder en dierenarts zorgvuldig en tijdig tot een besluit te komen. Beslisondersteuners zijn van groot belang in het kader van procedurele rechtvaardigheid (CEG, 2023; zie kader) en zijn bijvoorbeeld ontwikkeld voor het voortijdig doden van zorgbehoevende biggen (Anonymous 2020) en varkens ouder dan 2 maanden (Regiegroep, 2020). Dit zijn waardevolle instrumenten gebleken, net als de door Stichting AAP opgestelde richtlijnen voor euthanasie. Wat ‘redelijkerwijs’ precies inhoudt, is afhankelijk van de afweging van diverse waarden en in geval van (ook) economische afwegingen altijd controversieel. Er zijn immers altijd mensen en/of dieren die nadeel van een bepaalde keuze kunnen ondervinden. Wat voor een dierhouder ‘redelijkerwijs’ haalbaar is, is als zodanig vanzelfsprekend het gevolg van politieke keuzes en implicaties daarvan voor de markt. De RDA wil benadrukken dat de invulling van wat redelijk is, momenteel weliswaar grotendeels gedictreed wordt door het huidige economisch systeem, maar dat dat niet noodzakelijk altijd zo zou hoeven zijn. De invulling van wat redelijkerwijs van de dierhouder gevraagd kan worden, is voor de RDA een onmisbaar aandachtspunt bij de ontwikkeling van beslisondersteuners. Overeenkomstig de kernaanbevelingen in ‘Doden van dieren aan het licht’ (RDA 2022), pleit de RDA ervoor om ook ten behoeve van bedrijfsmatig gehouden dieren in andere diercategorieën en sectoren dergelijk instrumentarium te ontwikkelen en het gebruik ervan, waar mogelijk, in ketenkwaliteitssystemen te integreren. De beslisondersteuners, zoals die er nu zijn voor biggen en grotere varkens, gaan alleen over gezondheid en het onder een bepaald gewicht constateren dat er geen levensperspectief is. Waar bij het voortijdig doden van dieren ook het economisch argument een rol speelt, stelt de

RDA voor om aanvullend maatstaven te ontwikkelen voor wat economisch gezien in redelijkheid van een dierhouder kan worden verlangd. Door dergelijke beslisondersteuners door onafhankelijke deskundigen te laten ontwikkelen en regelmatig bij te laten stellen wordt de objectiviteit bevorderd en kunnen deze bijdragen aan meer transparantie en verantwoording over voortijdig doden van dieren.

Het instrumentarium, dat bestaat uit beslisondersteuners, richtlijnen en protocollen, dient te berusten op de wetenschappelijke actualiteit en moet desgevraagd het publiek inzicht verschaffen in de overwegingen die leiden tot het besluit om een dier voortijdig te doden. Het bestaande kader zal in gezamenlijkheid door stakeholders, overheid en NGO's, moeten worden herijkt en waar nodig nader bepaald. Daarbij wordt specifiek aandacht gevraagd voor het voorkomen dat kwaliteitssystemen perverse prikkels introduceren. Voorkomen moet bijvoorbeeld worden dat het percentage dieren dat per kwartaal sterft op een bedrijf beschouwd wordt als een belangrijke indicator voor de kwaliteit van het bedrijfsmanagement. Dat kan er namelijk toe leiden dat dieren die in aanmerking komen voor voortijdige levensbeëindiging worden 'doorgeschoven' naar een volgend kwartaal of worden verplaatst naar een ander bedrijf, om ongunstige kwartaalcijfers te voorkomen. In lijn met de kernaanbevelingen in 'Doden van dieren aan het licht' (RDA 2022), adviseert de RDA om het voortijdig doden van dieren op te nemen in het bedrijfsgezondheidsplan, waarmee het onderwerp vanzelfsprekend een plek krijgt in het gesprek tussen veehouder en dierenarts.

In de RDA zienswijze 'Zorg voor het jonge dier' is aanbevolen bedrijfsmatige dierhouders van elkaar te laten leren door een benchmark op te zetten van relevante kengetallen. In ruil voor hun deelname dienen ze informatie, begeleiding, scholing en training te kunnen ontvangen die hen helpt gericht en planmatig aan verbetering te werken. Door dit door een onafhankelijke, ter zake deskundige organisatie te laten opzetten en verzorgen wint de verantwoording van het voortijdig doden van dieren aan geloofwaardigheid. Het aldus ontwikkelde instrumentarium zal stellig bijdragen aan de gewenste vertaling van het wettelijk kader waarbinnen gehandeld moet worden naar een zorgvuldige en inzichtelijke afweging op het primaire bedrijf en aan een pijnloze, zachtzinnige uitvoering van een besluit tot voortijdige doding. Daarmee wordt tevens tegemoetgekomen aan de in hoofdstuk 3 besproken motie van Kerstens en Moorlag.

6.2 Scholing en professionalisering

Het tijdig en op de juiste manier doden van dieren met een ongunstig toekomstperspectief is een belangrijk onderdeel van goede zorg voor dieren. Uitgangspunten bij de besluitvorming daaromtrent zijn dat de aandacht uitgaat naar het individuele dier en dat onnodig gedraal voorkomen wordt. Vakbekwaamheid, kennis en vaardigheid van dierhouders en dierenartsen staan daarbij natuurlijk centraal, maar een belangrijke uitdaging is om het voortijdig doden van dieren op het bedrijf bespreekbaar te maken. Het komt voor dat dierenartsen en andere erfbetreders het lastig vinden om het onderwerp aan te kaarten, uit angst de betreffende dierhouder onbedoeld te diskwalificeren. Een oplossing voor de toekomst zou kunnen zijn om het voortijdig doden van dieren expliciet een plek te geven in de curricula van de middelbare, hogere en universitaire diergerelateerde opleidingen en in programma's voor na- en bijscholing. Daarbij zou aandacht besteed moeten worden aan wet- en regelgeving, toegestane methoden, correcte uitvoering en 'soft skills' (bijvoorbeeld: Hoe vindt iemand het om een dier te doden? Wat doet dat met iemand?). Maar ook aan het kritisch bekijken van de huidige systemen en heersende randvoorwaarden, en hoe deze aangepast zouden kunnen worden om het doden van zorgbehoevende dieren in de toekomst zo veel als mogelijk is te kunnen voorkómen.

Op deze manier kunnen aankomende professionals in hun opleiding werken aan een eigen set van normen en waarden, aansluitend op de huidige maatschappelijke ontwikkelingen omtrent de

omgang met dieren, en kunnen zij beter worden voorbereid op de omgang met zorgbehoevende dieren, inclusief de voortijdige levensbeëindiging als onderdeel van zorg.

Specifiek voor de komende generaties dierhouders, fokkerij- en veevoeradviseurs e.d. (MBO, HBO) en dierenartsen (Faculteit Diergeneeskunde Universiteit Utrecht) dient het onderwijscurriculum expliciet voldoende aandacht te besteden aan het voortijdig doden van dieren op het bedrijf, aan het werken met beslisondersteuners, protocollen, richtlijnen en toegestane methoden en middelen, en aan de communicatie over dit gevoelige onderwerp. Voor in de praktijk werkzame leden van de relevante beroepsgroepen moet periodieke bijscholing overwogen worden, vergezeld van een aantekening voor het voldoen aan vakbekwaamheidseisen in het bedrijfsgezondheidsplan.

6.3 Communicatie en dialoog

Het is belangrijk om bij alle communicatie de dierwaardige dierhouderij steeds als uitgangspunt te gebruiken. Daarbinnen komt een specifiek onderwerp als het voortijdig doden van dieren een eigen plek toe. Het is een beladen onderwerp dat mensen raakt en gepaard kan gaan met heftige emoties en sterke morele oordelen, wat ertoe leidt dat bedrijfsmatige dierhouders er vaak enorm terughoudend over zijn.

Onder mensen die zo'n besluit moeten nemen, maar meer nog bij hen die het moeten uitvoeren, zien we allerlei vormen en gradaties van gewetensnood. Met name als mensen als gevolg van de caring-killing paradox grote moeite hebben om dieren uit hun lijden te verlossen, kan uitstelgedrag een adequate invulling van de zorgplicht frustreren. Zulke aarzelingen kunnen nog worden versterkt doordat er in onze samenleving stromingen zijn die het doden (en voor productie houden) van dieren hoe dan ook afwijzen. Sterfte en het voortijdig doden van dieren is echter onlosmakelijk verbonden met de bedrijfsmatige dierhouderij, is tot op zekere hoogte onvermijdelijk en kan als gevolg van een waterbedeffect zelfs toenemen⁷ bij beleid dat beoogt het welzijn van dieren te verbeteren.

De samenleving wil kunnen vertrouwen op de zorgvuldigheid van het besluitvormingsproces en de uitvoering ervan. De meesten wijzen het voortijdig doden van zorgbehoevende dieren niet per definitie af, zolang het om verdedigbare redenen gebeurt. Om het onderwerp in de toekomst beter bespreekbaar te maken is het van belang dat er meer feitelijke informatie wordt gedeeld, zowel binnen de dierpraktijken als met het publiek. Zo ontstaat ook vertrouwen. Daarbij zullen niet alleen de technische aspecten, maar ook de dilemma's en emoties van het doden van dieren voldoende aandacht moeten krijgen, net als de wijze waarop een besluit tot voortijdig doden of euthanasie wordt genomen (Bergstra 2014, pag. 199). Velen vinden het voldoende als ze geïnformeerd worden dat met protocollen etc. gewerkt wordt die opgesteld zijn door onafhankelijke deskundigen. Voor hen die meer willen weten adviseren wij informatie via internet te ontsluiten. En voor hen die nog meer willen weten adviseren wij om hiervoor dialogen te organiseren en open dagen waarop het onderwerp in de context van de betreffende praktijk besproken wordt. En uiteraard verdient het aanbeveling om het communicatietraject te integreren in een vergelijkbaar communicatietraject in het kader van een dierwaardige veehouderij.

7 Als gevolg van aangescherpt toezicht op transportwaardigheid van varkens kunnen varkenshouders bijvoorbeeld besluiten om biggen met kyfose (knikruggen) of navelbreuken uit voorzorg te doden.

7. Conclusies en aanbevelingen

De ons door de minister gestelde vraag was hoe een verantwoord euthanasiebeleid voor zorgbehoevende dieren er uit zou kunnen zien. Specifiek ging het over wat relevante criteria zijn in het besluitvormingsproces rondom euthanasie, welke belangen- en waardenoverwegingen spelen in de afweging om tot euthanasie over te gaan en hoe de praktijk de transparantie kan vergroten met oog voor zowel het dier als de dierhouder.

De RDA verstaat onder zorgbehoevende dieren, bedrijfsmatig gehouden dieren die, binnen het huidige economische model, geen perspectief kan worden geboden op een leven volgens wettelijke minimumnormen. Dat kan zijn omdat de door het dier ervaren pijn en welzijnsschade niet anders kunnen worden beëindigd dan door het leven van het dier te beëindigen, of omdat er voor de individuele houder geen economisch haalbare manier geacht wordt te zijn om deze dieren een leven te bieden dat voldoet aan de wettelijke minimumnormen. Op basis van het voorgaande komen we dan tot de volgende conclusies:

- De intrinsieke waarde van het dier en aandacht voor een goede omgeving, goede voeding, goede gezondheid, ruimte voor natuurlijk gedrag en het bereiken van een positieve emotionele staat, dient in alle gevallen als vertrekpunt voor onze omgang met dieren, ook als het gaat om voortijdig doden ervan. In afwachting van de verdere ontwikkeling van het maatschappelijk en politiek debat over wat een duurzame veehouderij behelst, kunnen inbreuken op de bescherming van het dier bij wet worden toegestaan, afhankelijk van andere belangen en mits voor een redelijk doel. Op termijn zal echter naar een duurzame oplossing moeten worden toegewerkt;
- In situaties waarin voortijdig doden van dieren uitstijgt boven incidentele gevallen, zal moeten worden nagegaan of er achterliggende structurele oorzaken zijn en hoe deze zijn op te heffen. Er zijn dan bedrijfs- of systeemadaptaties nodig om de noodzaak tot het voortijdig doden van dieren terug te dringen;
- Er zijn ruwweg twee categorieën zorgbehoevende dieren: (I) Dieren die bij gebrek aan mogelijkheden om hen op andere wijze uit hun lijden te verlossen, in hun eigen belang voortijdig moeten worden gedood en (II) dieren waaraan binnen de grenzen van economische haalbaarheid geen leven volgens minimaal de wettelijke normen geboden kan worden. Dit zijn dieren die onder de heersende randvoorwaarden voortijdig worden gedood in het kader van een duurzame bedrijfsvoering en bij gebrek aan een alternatieve bestemming (ander doel). Het voortijdig doden van dieren in categorie I vatten we onder de term nooddoding. Categorie II behelst het voortijdig doden van dieren om economische redenen. Nooddoding is een verbijzondering van voortijdig doden, enkel en alleen in het belang van het dier.
- Bij alle vormen van bedrijfsmatige dierhouderij doet de noodzaak om zorgbehoevende dieren voortijdig te doden zich op enig moment en om enigerlei reden voor. De RDA vindt het niet acceptabel om een dier dat ernstig lijdt, en niet zal herstellen, aan zijn lot over te laten en langzaam uit zichzelf te laten sterven.
- In onze samenleving stemt meer dan tachtig procent van de mensen in met nooddoding – vaak euthanasie genoemd - van dieren, als dat op voornamelijk diergeneeskundige gronden noodzakelijk gebeurt (categorie I). De acceptatie lijkt aanzienlijk geringer als het gaat om het voortijdig doden van dieren om economische redenen (categorie II).
- Per dierpraktijk en per situatie verschillen de waarden en belangen die bij de afweging om dieren voortijdig te doden in het geding zijn. Ze hangen samen met het doel waarvoor dieren door de mens worden gehouden (productie, recreatie, opvang), met het dier zelf (intrinsieke waarde), met de relatie tussen dier en houder (affectieve waarde, instrumentele waarde) en met overige waarden (beslag op grondstoffen en hulpbronnen, medicatie, arbeid of ruimte en de gevolgen voor veiligheid en volksgezondheid).

- Mensen die moeten besluiten tot het voortijdig doden van dieren, maar meer nog zij die bij de uitvoering van zo'n besluit betrokken zijn, ervaren verschillende vormen en gradaties van gewetensnood. Dat kan belemmerend werken op het tijdig nemen en uitvoeren van zo'n besluit.
- Binnen de bedrijfsmatige dierhouderij groeit de aandacht voor het voortijdig doden, de vereiste zorgvuldigheid waarmee een besluit daartoe wordt genomen en de ermee samenhangende gevoeligheden in de praktijk en in de samenleving. Er circuleren diverse goede voorbeelden van beslissondersteuners, richtlijnen en protocollen met behulp waarvan besluiten tot het voortijdig beëindigen van het leven van zorgbehoevende dieren op zorgvuldige en controleerbare wijze tot stand kunnen komen en van benchmarks op basis waarvan eventuele bedrijfsmatige of sector structurele oorzaken geïdentificeerd en aangepakt kunnen worden.
- Zo'n instrumentarium bestaat echter niet voor alle diercategorieën in alle sectoren, en voor zover ze wel bestaan zijn ze niet altijd toegankelijk en bij iedereen bekend. Ook blijft het bespreekbaar maken van dit emotioneel beladen onderwerp voor velen lastig.

Het is belangrijk dat het kader waarbinnen tot het voortijdig doden van dieren wordt besloten in gezamenlijkheid door de overheid, de dierpraktijken en dierenbescherming wordt herijkt. Daartoe doen wij aan overheid en sectorpartijen de volgende aanbevelingen, als nadere specificatie van de algemene aanbevelingen in 'Doden van dieren aan het licht' (RDA 2022). Deze aanbevelingen zijn gericht op de huidige dierhouderijsystemen, en op een zo groot mogelijke zorgvuldigheid aangaande voortijdig doden van dieren daarbinnen.

Doe meer aan preventie

De veranderende positie van het dier in de samenleving en het groeiende ongemak over het doden van dieren vragen om het voorkomen of tenminste door preventie in aantal verminderen van besluiten tot doding.

- **Sectorpartijen:** Zorg in alle vormen van bedrijfsmatige dierhouderij voor voldoende aandacht voor het individuele dier. Zet sterk in op preventie en voorkom zo veel mogelijk dat er zorgbehoevende dieren 'ontstaan'.
- **Sectorpartijen:** Overdenk waar het voortijdig doden van dieren uitstijgt boven incidentele gevallen en de noodzaak tot het voortijdig doden van dieren structureel verankerd is geraakt in houderijsystemen. Ontwikkel daarvoor alternatieven waarmee dit zoveel mogelijk kan worden teruggedrongen, met als focus het individuele dier.

Begin bij een zorgvuldige afweging

De erkenning van de intrinsieke waarde van dieren maakt dat doden nooit vanzelfsprekend kan zijn. Elke situatie vraagt om een zorgvuldige afweging, die expliciet maakt welke waarden en belangen worden meegenomen en hoe het belang van de onderhavige dieren zich daarmee verhoudt.

- **Sectorpartijen:** Laat onafhankelijke deskundigen beslissondersteuners, richtlijnen en protocollen ontwikkelen voor alle relevante diercategorieën en iedere vorm van bedrijfsmatige dierhouderij. Dit niet alleen voor wat betreft het vaststellen of sprake is van ernstig en uitzichtloos lijden, maar ook voor economische redenen om dieren voortijdig te doden.
- **Overheid:** Ontwikkel systemen om gegevens van bedrijfsmatige dierhouders voor een benchmark te verzamelen, in ruil waarvoor zij informatie, begeleiding, scholing en training kunnen ontvangen om tot verbeteringen te komen. Beleg dit bij een onafhankelijke deskundige partij om de kwaliteit te borgen en de geloofwaardigheid van het dodingsbeleid te vergroten.
- **Sectorpartijen:** Zorg dat het voortijdig doden van zorgbehoevende dieren waar mogelijk opgenomen wordt in ketenkwaliteitssystemen, maar waak ervoor dat daarbij perverse prikkels ontstaan waardoor dieren onnodig lijden of waardoor te gemakkelijk om economische redenen voorbij wordt gegaan aan de intrinsieke waarde van het dier.

Zorg voor een verantwoorde uitvoering

In alle gevallen dient het doden tijdig en met de grootst mogelijke zorgvuldigheid te worden uitgevoerd door vakbekwame mensen. Naast de implementatie van de resultaten van het eerder vermelde beleidsondersteunend onderzoek, dat tot een stelsel van technische 'best practices' moet leiden, adviseren wij het volgende:

- **Overheid:** Leg de verantwoordelijkheid voor het voortijdig doden van zorgbehoevende dieren bij de dierhouder die daarvoor afstemt met deskundigen (bv. diergeneeskundigen, gedragsbiologen) en zorg voor voldoende effectieve ondersteuning bij het nemen van een besluit en bij een pijnloze en zachtzinnige uitvoering daarvan.

Maak het onderwerp beter bespreekbaar

- **Sectorpartijen:** Zorg voor een goede communicatie over het voortijdig doden van dieren, deel informatie hierover binnen de bedrijfsmatige dierhouderij. Organiseer dialogen en open dagen waarop het onderwerp in de context van de betreffende dierpraktijk bespreekbaar wordt.
- **Overheid:** Geef het voortijdig doden van dieren expliciet een plek in de curricula van de middelbare, hogere en universitaire diergerelateerde opleidingen en in na- en bijscholingstrajecten en besteed daarbij aandacht aan wet- en regelgeving, preventie, zorgvuldige ethische afweging, toegestane methoden, correcte uitvoering en 'soft skills'.

Bronnen

- Anonymous. 2020.** *Beslisondersteuner Zorgbehoevende Biggen*. Anoxia BV, Centre for Sustainable Animal Stewardship en Faculteit Diergeneeskunde, Putten/Utrecht.
- Bergstra, Tamara J. 2014.** *Pig Husbandry in a Changing Social and Economic Environment: Societal Attitudes, Farm Economics and Animal Welfare*. Wageningen: Wageningen University & Research.
- CEG. 2023.** Code Rood: Verkenning van Morele Uitgangspunten Bij Langdurige Schaarste in de Zorg. Den Haag.
- De Cock Buning, Tj., Pompe, V., Hopster, H. en C. de Brauw. 2012.** *Denken over Dieren: Dier En Ding, Zegen En Zorg*. Amsterdam. <https://edepot.wur.nl/212210>.
- CRM. 1981.** *Rijksoverheid En Dierenbescherming*. Den Haag.
- Deelen, E., en F.L.B. Meijboom. 2021.** "Killing in Plural? On Animal Life Assessments by Veterinarians and the Role of Euthanasia." : 255–60.
- ELI. 2012.** *Eindverslag Project Rechtvaardiging Voor Het Houden van Dieren*. Ministerie van Economische zaken, Landbouw en Innovatie, Den Haag.
- Kantar Public. 2018.** In opdracht van de Raad voor Dierenaangelegenheden *De Staat van Het Dier*. Amsterdam. <https://mijn.govunited.nl/blg-221895.pdf>.
- Steven, L. et al. 2020.** *AVMA Guidelines for the Euthanasia of Animals: 2020 Edition*.
- Matthis, S. 2004.** "The People Perspective of Euthanasia." *North Carolina Healthy Hogs Seminar*.
- NVWA. 2021.** *Regels over Noodslachtingen Voor Praktiserende Dierenartsen*. Utrecht.
- Ouweltjes, W., J.C. Verkaik, en H Hopster. 2020.** *Vroege Sterfte van Biggen, Kalveren En Melkgeitenlammeren*. Wageningen.
- Powell, D. M. en M. Ardaiole. 2016.** "Survey of U.S. Zoo and Aquarium Animal Care Staff Attitudes Regarding Humane Euthanasia for Population Management." *Zoo biology* 35(3): 187–200.
- Raad van de Europese Unie. 2009.** VERORDENING (EG) Nr. 1099/2009 van de Raad van Europa (24 September 2009) *Inzake de Bescherming van Dieren Bij Het Doden*. Brussel.
- RDA. 2015.** *One Health, Een Afwegingskader Voor Beleidsbeslissingen*. Raad voor Dierenaangelegenheden, Den Haag.
- RDA. 2017.** *Denkkader Dierenwelzijn*. Raad voor Dierenaangelegenheden, Den Haag.
- RDA. 2021a.** *Dierwaardige Veehouderij*. Raad voor Dierenaangelegenheden, Den Haag.
- RDA. 2021b.** *Zorg Voor Het Jonge Dier; Naar Meer Aandacht Voor Het Individuele Dier En Minder Sterfte*. Raad voor Dierenaangelegenheden, Den Haag.
- RDA. 2022.** *Doden van Dieren Aan Het Licht*. Raad voor Dierenaangelegenheden, Den Haag.
- Reeve, C.L, S.G Rogelberg, C. Spitzmüller en N. DiGiacomo. 2005.** "The Caring-Killing Paradox: Euthanasia-Related Strain Among Animal-Shelter Workers'." *J. of Applied Social Psychology* 35(1): 119–43.
- Regiegroep Beslisondersteuner Varkens. 2020.** *Beslisondersteuner Zorgbehoevende Varkens*. Centre for Sustainable Animal Stewardship, Utrecht.
- Román-Muñiz, I.N. et al. 2021.** "Dairy Caretaker Perspectives on Performing Euthanasia as an Essential Component of Their Job." *Animals* 11(2): 1–15.
- Schukken, Y.H., J.C.M. Van Trijp, en H. Hopster. 2019.** *Staat van Het Dier: Beschouwingen En Opinies over de Verschuivende Relatie Tussen Mens En Dier in Nederland*. Raad voor Dierenaangelegenheden, Den Haag.
- Serpell, J. A. 2004.** "Factors Influencing Human Attitudes to Animals and Their Welfare." *Animal Welfare* 13(SUPPL.): 145–51.
- Yeates, James. 2010.** "Ethical Aspects of Euthanasia of Owned Animals." *In Practice* 32(2): 70–73.

Samenstelling van de raad

De Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) is een onafhankelijke raad van deskundigen die de staatssecretaris van Economische Zaken gevraagd en ongevraagd adviseert over multidisciplinaire vraagstukken op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid. De RDA bestaat uit wetenschappelijke experts en praktijkdeskundigen die op persoonlijke titel, zonder last of ruggespraak, zitting hebben in de Raad.

Dit rapport kan geciteerd worden als: RDA, Raad voor Dierenaangelegenheden (2023). Doden van zorgbehoevende dieren. Den Haag, Nederland. 46 pp.

De RDA bestond op 1 November 2022 uit de volgende leden:

Prof. dr. J.J.M. van Alphen	Prof. dr. M.F.M. Langelaar
Dr. ir. G.B.C. Backus	Dr. L.J.A. Lipman
J.P. van den Berg	Drs. F.E. Rietkerk
W.T.A.A.G.M. van den Bergh	Mr. C.W. Ripmeester
Dr. J.J.L. Candel MA	Prof. dr. ir. T.B. Rodenburg
Drs. H.R. Chalmers Hoyneck van Papendrecht	Dr. M.C.Th. Scholten
Prof. dr. ir. G.M. van Dijk	Prof. dr. Y.H. Schukken
Dr. N. Endenburg PhD	Ir. G.C. Six
Prof. dr. R. Gehring	Drs. M. Slob
Drs. D. van Gennep	Prof. dr. G.R. de Snoo
Prof. dr. M.A.M. Groenen	Mr. Drs. J. Staman (voorzitter)
Prof. dr. S. Haring	Dr. ir. J.W.G.M. Swinkels
Prof. dr. ir. L.A. den Hartog	Drs. R.A. Tombrock
A.L. ten Have-Mellema	Prof. dr. ir. J.C.M. van Trijp
Prof. dr. ir. J.A.P. Heesterbeek	Dr. H.A.P. Urlings
Drs. G. Hofstra	Dr. J.B.F. van der Valk
J.A.M. Huijbers	J. van de Ven
Prof. dr. A. van Huis	Drs. F.A.L.M. Verstappen
Prof. dr. ir. B. Kemp	Mr. Dr. J. Vink

Secretaris-directeur van de Raad is Ir. M.H.W. Schakenraad

Meer informatie over de Raad voor Dierenaangelegenheden vindt u op onze website: www.RDA.nl. Daar kunt u ook alle eerder uitgebrachte adviezen downloaden.

Bijlage 1: Geraadpleegde praktijkdeskundigen

Vera Bavinck, praktiserend pluimveedierenarts Fair Poultry

Ernest Bokkers, beleidsadviseur pluimvee van LTO / NOP

Ellen Deelen, dierenarts/promovenda 'euthanasie van dieren en de rol van de dierenarts'.

Yteke Elte, teamleider ambulante kliniek voor paarden, UU

Hans Fokkens, directeur Dieren Opvang Amsterdam

Floortje Herder, beleidsmedewerker bij Producenten Organisatie Varkenshouderij

Lieuwke Kranenburg, specialist universiteitskliniek Paard, Utrecht en auteur Europese richtlijn FEEVA over euthanasie bij paarden.

Betsie Krattley, praktiserend rundveedierenarts bij de ULP Harmelen

Derk Oorburg, hoofd kwaliteitszorg bij Vion, Boxtel

Ibe Pelgrim, bestuurslid Vereniging Stads- en Kinderboerderijen Nederland

Paula Polman, bestuurslid Vereniging Stads- en Kinderboerderijen Nederland

Eva Schippers, hoofd Rescue & Rehabilitation, Stichting AAP

Arjan Schuttert, praktiserend varkensdierenarts DAP De Oosthof

Paul van den Oord, praktiserend melkgeitendierenarts DAP 't Leijdal

Karin van der Toorn, programmaleider Duurzame GeitenZuivelKeten

Mona van Spijk, programmamanager duurzame melkproductie bij de Nederlandse Zuivel Organisatie

Frank Verstappen, praktiserend dierentuindierenarts en lid van het forum

Talitha Visser, bedrijfsleider Natuurcentrum en kinderboerderij De Elzenhoek Oss

